

Een vrouwelijke hand: over plottwists in de Odyssee

Bachelorscriptie Griekse en Latijnse Taal en Cultuur

Radboud Universiteit Nijmegen

Laila Saveur

s4211715

Begeleider:

Prof. dr. A.P.M.H. Lardinois

December 2016

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Hoofdstuk 1 – status quaestionis	5
Hoofdstuk 2 – belangrijkste vrouwelijke initiatieven	19
Vrouwelijk figuur veroorzaakt plottwist, als zichzelf	19
Vrouwelijk figuur veroorzaakt plottwist, in vermomming.....	22
Vrouwelijk figuur zorgt ervoor dat een ander een plottwist veroorzaakt.....	26
Vrouwelijk figuur instigeert plottwist, zonder het zelf door te hebben.....	27
Hoofdstuk 3 – belangrijkste mannelijke initiatieven	30
Mannelijk initiatief met een negatieve uitkomst	30
Conclusie	38
Bibliografie	41
Secundaire literatuur.....	41
Tekstedities.....	42
Appendix 1	43
Appendix 2	45

Inleiding

Odyssee 1,1-2

Ἄνδρα μοι ἔννεπε, Μοῦσα, πολύτροπον, ὃς μάλα πολλὰ
πλάγχθη, ἐπεὶ Τροίης ἱερὸν πτολίεθρον ἔπερσε.¹

*Vertel me, Muze, over de vindingrijke man, die zeer veel
rondgezworven heeft, nadat hij de heilige stad van Troje vernield had,²*

Met deze woorden begint de *Odyssee* van Homeros. Ik heb dit altijd een interessant werk gevonden. Dat begon al op de middelbare school, waar ik een docent had die mij echt warm maakte voor klassieke talen en de *Odyssee* mijn examenonderwerp was: zo had ik er al wat van gelezen. Nadat ik me had ingeschreven voor mijn opleiding, hadden we meteen in het eerste jaar college over de *Odyssee*. Ik heb in mijn eerste jaar ook voor het eerst het hele epos in vertaling gelezen en daardoor werd ik nog meer meegesleept in het verhaal. Verder, in het college, kwamen er ook verschillende theorieën aan bod, waarvan er één me altijd is bijgebleven. Er werd opgemerkt dat in dit epos vrouwen een belangrijke rol spelen. Een veel grotere dan in andere epen, bijvoorbeeld in de *Ilias*, ook toegedicht aan Homeros. Daarom wil ik in deze scriptie onderzoeken of het echt zo is wat velen zeggen, dat de *Odyssee* een ‘vrouwenepos’ is en de *Ilias* meer een ‘mannenepos’: ik wil onderzoeken, of de meeste acties geïnitieerd worden door vrouwen of door mannen. Daarom heb ik nog een keer een vertaling gelezen en bij iedere actie of plottwist een briefje geplakt en daarop geschreven wat er gebeurde en wie eigenlijk de oorzaak was. Toen viel het me meteen op dat de vrouwen inderdaad een grote rol spelen in de *Odyssee*. Eigenlijk is het dan heel vreemd met welk woord het epos begint, namelijk ἄνδρα, ‘man’! Er wordt een vrouwelijke godin aangeropen, maar die moet vertellen over een man. Zij mag wel bepalen vanwaar ze het verhaal vertelt, waar het haar goeddunkt.³

Ik wil onderzoeken, of de meeste acties geïnitieerd worden door vrouwen of door mannen. Daarvoor zal ik eerst een status quaestionis schrijven om te kijken wat voor onderzoek hiernaar gedaan is. Dan ga ik alle plottwists indelen in categorieën, bijvoorbeeld door te kijken door wie, mannen of vrouwen, de plottwist wordt veroorzaakt. Want door de

¹ Alle Griekse teksten zijn uit de OCT.

² De vertalingen zijn van eigen hand.

³ M.A. Schwartz (2010), p.11.

plottwists is te zien wie de meeste acties veroorzaakt in het epos. Ik zal concluderen dat de rol van de vrouw inderdaad groter is dan die van de man.

Hoofdstuk 1 – status quaestionis

De *Ilias* en *Odyssee* van Homeros vertellen het verhaal over respectievelijk eenenvijftig dagen in het negende jaar van de Trojaanse oorlog⁴ en de terugreis van Odysseus naar zijn vaderland Ithaka, waar hij koning⁵ is. De werken worden vaak in één adem genoemd, maar toch zijn er ook duidelijke verschillen tussen de twee werken. Eén ding dat meteen opvalt, is de verschillende rol van mannen en vrouwen in de beide epen. Waar de *Ilias* vooral een ‘mannenepos’ is waarin wordt gevochten en veelal alleen de gebeurtenissen worden beschreven waarin de mannen de hoofdrol spelen, lijkt dat in de *Odyssee* totaal anders. Dit werk staat bol van de vrouwelijke figuren die acties ondernemen.

Binnen genderstudies is het opgevallen dat mannen en vrouwen zeer verschillende rollen kunnen vervullen in de epen van Homeros. In de introductie van het boek *Greece & Gender* (1995), samengesteld door Brit Berggreen en Nanno Marinatos, wordt heel breed de discussie van het woord ‘gender’ besproken; dit is ter vervanging van het woord ‘sex’, omdat dit biologische en erotische connotaties met zich mee kon brengen. Er worden allerlei wetenschappers op het gebied van gender aangehaald en zo ook Michael Herzfeld, die in 1986 “Within and without: The category of ‘female’ in the ethnography of modern Greece” schreef. In dit werk zegt hij dat etnografen het vaak over ‘complementary oppositions’ hebben. Berggreen haalt een passage van Herzfeld aan waarin hij *honor* en *public* met mannen verbindt en *shame* en *domestic* met vrouwen.

Als je echter naar de *Odyssee* kijkt, gaat deze generalisatie niet op. Vrouwen hebben, zoals hierboven al duidelijk werd, een saillante rol in dit epos. Dit is niet alleen mij opgevallen, menig wetenschapper heeft zich hierover al gebogen. Wat een aantal van deze wetenschappers hierover heeft gezegd, zal in dit inleidende hoofdstuk behandeld worden.

In 1966 schreef Marion Müller het boek *Athene als göttliche Helferin in der Odyssee*. Zij zegt in haar inleiding dat de basis van zowel de *Ilias* als de *Odyssee* het begrip *aristeia* is en dit is voor haar zo evident, dat er ook geconcludeerd mag worden dat de handeling in de *Odyssee*

⁴ Finkelberg (2011), p. 397.

⁵ Finkelberg (2011), p. 436. Lemma: *Kingship*. ‘Every community in Homer had a ruler, the basileus, who is conventionally called “king” in English, (...) These translations are appropriate insofar as the Homeric ruler is a monarch, but his position seems more precarious and less developed than the various kinds of kingship known from later European history. It has been argued, therefore, that it is better to describe Homeric rulers in anthropological terms as “Big Men,” whose position is purely personal and informal (...). De ‘koningen’ in het Homerische tijdperk, waaronder Odysseus, zijn dus geen koningen volgens de definitie die we nu hanteren. Toch zal ik in mijn verdere onderzoek omwille van duidelijkheid wel steeds het woord ‘koning’ gebruiken, de precieze definitie van Finkelberg in acht nemend.

berust op de verbinding Odysseus-Athena.⁶ Een verbinding tussen held en godheid is een vast motief binnen het *Aristietyp*.⁷ Die verbinding tussen Odysseus en de godin Athena is er, omdat Athena de *aristeia* van Odysseus ondersteunt. Müller noemt dit met een mooie, Duitse term: *Helfergottverhältnis*, omdat Athena de terugkeer van Odysseus bevordert en hem te allen tijde beschermt en helpt.

Müller deelt de *Odyssee* op in vier delen, respectievelijk de Telemachos-handeling, de weg naar Ithaka, de voorbereiding van de wraak en het doden van de vrijers,⁸ en bespreekt in haar boek de verschillende functies van Athena door middel van voorbeelden. De eerste functie van de godin is de hulp- of beschermgodin. Het is haar heel duidelijk: zonder interventie van Athena geen terugkeer van Odysseus. De hulp van de godheid dient om de moed en het vertrouwen, die de held al heeft,⁹ te versterken waardoor de held zijn krachten tot het uiterste kan gebruiken en waardoor hij de betere of beste is: de *aristos*. De held voert uiteindelijk de daad wel echt zelf uit, maar Athena helpt hem alleen vanwege zijn *aristeia*.¹⁰ Athena helpt Odysseus bij het terugkeren in zijn eigen paleis. Ze maakt hem onherkenbaar voor de vrijers, zijn vrouw en zijn zoon, zodat de vrijers niets tegen hem kunnen doen¹¹ en ze vertelt hem wat hij moet doen wanneer hij in het paleis is. Haar invloed is van groot belang en de gevolgen zouden catastrofaal zijn geweest, indien zij niet had ingegrepen. Athena is anders dan een sterfelijke vrouw, maar wel een vrouwelijke figuur. Ik kom hierop nog terug in hoofdstuk 2, belangrijkste vrouwelijke initiatieven.

In 1975 verscheen *Goddesses, Whores, Wives, and Slaves: Women in Classical Antiquity* van Sarah Pomeroy. Het hoofdstuk “Women in the Bronze Age and Homeric Epic” behandelt heel breed de positie van de vrouw in de epiek, maar bevat ook specifieke voorbeelden uit de *Odyssee*. Over de bronstijd is Pomeroy heel duidelijk: er is geen enkele andere periode in de Griekse geschiedenis waarin het bewijs van de inspraak van vrouwen zo fascinerend of tegenstrijdig is. Door de orale achtergrond van onder andere de *Odyssee* zijn er veel normen en waarden uit die tijd in het epos geslopen. De zangers kenden de grote lijnen van buiten, samen met de vaste formules die Homeros gebruikt en gaven hier hun eigen draai aan, met

⁶ Müller (1966), p. 11.

⁷ Müller (1966), p. 10.

⁸ Müller (1966), p. 5-6.

⁹ Müller (1966), p. 24. ‘...daß die Gottheit nur den schon vorhandenen Kampfgeist und Mut stärkt, eine „potentielle Motivierung“ durch die Arete des Helden also schon gegeben ist.’

¹⁰ Müller (1966), p. 23. ‘...daß die Gottheit gerade wegen der Überlegenheit des Helden diesem beisteht.’ De vertaling van ‘Überlegenheit’ is ‘superioriteit’, wat mijns inziens overeenkomt met de *aristeia*, omdat de held dan de betere of beste is, *aristos*.

¹¹ Hom., *Od.* 13,397-402.

gebeurtenissen die zouden kunnen gebeuren in hun eigen tijd. Hierdoor is er een duidelijk portret van de vrouw geschilderd. Helena, Klytaimnestra en Penelope, alle drie vrouwen van adel, zijn getrouwd. Helena was de mooiste vrouw, maar dat er een oorlog om haar is gevochten, vonden Griekse historici¹² later ongelofelijk. Maar dat een vrouw deze belangrijke functie krijgt, aanstichtster van een grote oorlog, zegt wel iets over hoe er naar vrouwen werd gekeken. Pomeroy ziet in deze dramatische en emotionele invloed een bewijs van gelijkheid.

Vrouwen lijken ook het initiatief te kunnen nemen. Helena is weliswaar (direct of indirect) de oorzaak van de oorlog, maar wanneer de oorlog voorbij is en Helena terug naar Menelaos gaat, wordt er geen wraak op haar genomen. In de *Odyssee* wordt hier een mogelijke verklaring voor gegeven. Helena weet het een en ander af van toverdrankjes en dat in combinatie met haar schoonheid heeft haar geholpen om haar man terug te winnen. Een ander voorbeeld dat door Pomeroy wordt beschreven waarin de vrouw, in tegenstelling tot de algemeen geldende positie van de vrouw in de oudheid, de touwtjes in handen neemt, is het verhaal van Klytaimnestra. Nadat haar man Agamemnon naar Troje is vertrokken, trekt zij haar eigen plan, trouwt Aigisthos en met hem samen vermoordt zij Agamemnon. Dit gedrag van haar wordt wel afgekeurd.

Penelope neemt ook haar eigen beslissingen, maar zij doet dat anders dan Helena of Klytaimnestra. Zij wordt gewaardeerd om haar kuisheid en loyaliteit aan haar man die zij hiermee uitdrukt. Ofschoon deze voorbeelden tekenend zijn voor de prominente rol van de vrouwen in Homeros' werk, is het nog niet met zekerheid te zeggen dat zijn waardeoordeel de toen heersende mening over vrouwen weerspiegelt. De acties van deze edele vrouwen en de opvallende rol van Nausikaä en haar moeder Arete in de terugreis van Odysseus bieden voor Pomeroy bewijs voor een belangrijke rol van de vrouw in de bronstijd.

Pietro Pucci schreef in 1998 *The Song of the Sirens* en dit boek gaat over de verteltechnieken in de werken van Homeros. Ook volgens Pucci speelt Athena een grote rol. Pucci brengt in zijn boek Athena in verband met de *manyne* van Odysseus, die onder andere tot uitdrukking komt door de beschrijving van Odysseus als *polytropos* in de *Odyssee*. Dit houdt in dat Odysseus altijd zichzelf, maar ook altijd anders dan zichzelf is. Wanneer zijn *manyne* niet in toom gehouden zou worden, zou er geen vooruitgang zijn in de plot, noch in Odysseus' karakter.¹³ Athena erkent zijn sluwheid en geeft hem advies in hoe hij hiermee om moet gaan.

¹² Bijvoorbeeld Hdt., Hist. 1.3

¹³ Pucci (1998), p. 24.

Over Nausikaä heeft Pucci ook een opvallend standpunt. Wanneer zij Odysseus gered heeft, zijn haar laatste woorden tot hem:

Odyssee 8,461-462

“Χαῖρε, ξεῖν’, ἵνα καί ποτ’ ἐὼν ἐν πατρίδι γαίῃ
μνήσῃ ἐμεῖ’, ὅτι μοι πρώτη ζῳάγρι’ ὀφέλλεις.”

*‘Gegroet, vreemdeling, opdat jij ook ooit zijnde in het land van jouw vader
mij herinnert, omdat jij je redding als eerste aan mij te danken hebt.’*

Dit is een wat vrije vertaling, want letterlijk betekent ζῳάγρια ‘beloning voor het levend gevangennemen (en niet doden)’.¹⁴ Pucci legt deze woordkeuze uit door te zeggen dat Odysseus Nausikaä’s prooi was, voor een huwelijk. Weer een zeer belangrijk initiatief van een vrouw: hem redden voor haar eigen bestwil.

Een zeer nauwkeurig en vrij recent werk over de *Odyssee* is *A Narratological Commentary on the Odyssey* van Irene de Jong (2001). In dit werk wordt per vers of per groep van verzen commentaar gegeven op de verteltechnische aspecten. Athena heeft in het begin al een vrij beduidende rol in de godenvergadering. Athena bezoekt hierna Telemachos en zet alles in actie: in deze scène handelt Athena voor het eerst als helper. De Jong zegt dat Athena Telemachos bijstaat wegens zijn intelligentie, want Telemachos vertoont gelijkenis met Odysseus in intelligentie,¹⁵ zo zegt Athena hier (in de gedaante van Mentor), en dus zal hij bereiken wat hij wil. Dit zegt Athena natuurlijk alleen omdat ze hem dus gaat helpen.

In *Odyssee 7,54-74* wordt een karakterschets gegeven van Arete, de koningin van de Phaiaken. Volgens De Jong wordt zij zo machtig afgeschilderd om Odysseus te laten zien wat hem thuis te wachten staat, als hij de even machtige Penelope weer moet herwinnen.¹⁶ Ook Aretes stamboom wordt genoemd om haar importantie aan te tonen.

Kalypso en Kirke, beiden (half)godinnen, lijken veel op elkaar, ze hebben beiden Odysseus in hun macht gehad en proberen hem van zijn terugkeer naar huis te weerhouden, maar Kirke heeft geen probleem om Odysseus te laten gaan, in tegenstelling tot Kalypso. Door het vasthouden en vooral ook het laten gaan van Odysseus betekenen zij veel voor het verloop van zijn terugreis en de plot van het verhaal.

¹⁴ Mehler (1968), s.v. ζῳάγρια, τά.

¹⁵ De Jong (2001), p. 60.

¹⁶ De Jong (2001), p. 175.

Helena krijg in het werk ook een uitgebreide karakterschets. Ze is een vrouw van vele eigenschappen: ze is gastvrij, gevat, deugdzzaam (mede door haar weefkwaliteiten) en ze wordt vergeleken met een godin. In de *Odyssee* vertelt ze haar eigen verhaal en ze vertelt ook dat ze zich schuldig voelt voor de problemen die zij veroorzaakt heeft.¹⁷ Ze neemt hier dus de verantwoordelijkheid op zich waaruit men kan concluderen dat zij heeft gezorgd voor de Trojaanse oorlog.¹⁸ Door dit te erkennen, wordt haar aanzienlijke rol duidelijk. Ook wordt Helena gebruikt om Penelope vromer te schetsen, omdat door deze vergelijking Penelope er beter uit komt, omdat ze geen verkeerde dingen doet zoals Helena.¹⁹

Penelope heeft echter ook andere eigenschappen. Volgens Telemachos zou ze besluiteloos zijn, een slechte gastvrouw en zelfs harteloos.²⁰ Agamemnon daarentegen vindt haar een loyale vrouw en ze heeft ook een wat sluwere kant, doordat ze geschenken provoceert van de vrijers en Odysseus misleidt bij hun reünie.²¹ Hoewel ze niet betreffende al deze aspecten op één lijn staat met hoe Helena en Klytaimnestra zich gedragen, wordt ze geregeld met deze vrouwen vergeleken. Alle drie de vrouwen hebben macht.

Nausikaä wordt ook hier, bij De Jong, beschreven als een zeer mooi meisje met haar eigen belangen bij het redden van Odysseus, namelijk een potentieel huwelijk.²² Zonder er veel nadruk op te leggen, het boek van De Jong is immers een commentaar en het boek spitst zich niet toe op vrouwen in de epen van Homeros, is er tussen de lijnen wel te lezen dat de vrouwen zeer belangrijk zijn in de *Odyssee*.²³

In *The Cambridge Companion to Homer* (2004), een werk dat is samengesteld door Robert Fowler, is ook een aantal artikelen over vrouwen in de *Odyssee* opgenomen. Zo schreef bijvoorbeeld Emily Kearns het hoofdstuk “The Gods in the Homeric epics”, waarin het over de rol van verschillende vrouwen/(half)godinnen gaat. Ook zij benadrukt hierin dat Athena Odysseus bijstaat omdat hij intelligent is, net als zijzelf.²⁴ Athena zorgt ervoor dat de vrijers in het paleis arroganter worden, waardoor Odysseus nog kwader wordt en ze zeker zal gaan

¹⁷ De Jong (2001), p. 97.

¹⁸ De Jong (2001), p. 97 ‘...and guilt because of the trouble and sorrows she caused others’. Hieruit kun je concluderen dat Helena de schuld is voor de moeite en het verdriet dat ze anderen heeft aangedaan, ofwel de oorlog.

¹⁹ De Jong (2001), p. 289.

²⁰ De Jong (2001), p. 36, *Od.* 1.345-359.

²¹ De Jong (2001), p. 36.

²² De Jong (2001), p. 161 ‘Unaware that Athena has sent Nausicaa to the beach by referring to an impending marriage...’.

²³ Finkelberg (2011), p. 374-375, p. 940.

²⁴ Kearns (2004), p. 68 ‘she finds him appealing because he is like her, intelligent and devious’.

straffen.²⁵ Zeus en een groot deel van de andere goden staan achter haar, maar Athena leidt alle actie rondom het verdrijven van de vrijers.

Penelope mag in dit rijtje belangrijke vrouwen natuurlijk niet ontbreken. Wanneer Odysseus vertrekt naar Troje, geeft hij haar mee dat ze moet hertrouwen en het huis te verlaten wanneer hij niet terug blijkt te komen terwijl Telemachos al een baard heeft en daarmee ook meerderjarig is.²⁶ Echter, verstandig²⁷ en zelfondernemend als ze is, stelt ze dit hertrouwen nog wat uit, ondanks de vele om haar hand dingende vrijers in haar (of Odysseus') paleis. Nancy Felson en Laura Slatkin hebben een theorie over de reden dat ze dit zo doet. In het hoofdstuk "Gender and Homeric epic", opgenomen in de *Cambridge Companion*, zeggen ze namelijk dat Penelope twee opties heeft: de eerste optie is één van de vrijers huwen, de tweede optie is het blijven uitstellen van een huwelijk.²⁸ Beide opties kunnen ook weer twee uitkomsten hebben, afhankelijk van het feit of Odysseus al dan niet leeft en terugkomt. Want wanneer ze voor de eerste optie zou gaan, hertrouwen, kan het volgende zich voordoen: Odysseus leeft, komt terug en Penelope 'bedriegt' Odysseus door met een ander getrouwd te zijn. Als Odysseus niet leeft, huwt ze een man met een lagere status dan de koning van Ithaka.²⁹ Optie twee, het uitstellen van het huwelijk, heeft als het ware ook twee situaties die hierop kunnen volgen: wanneer Odysseus leeft en terugkomt, zullen zij een succesvolle hereniging hebben.³⁰ Maar leeft hij niet meer en blijft ze het huwelijk uitstellen, zullen de vrijers nog meer vernielingen aanrichten en zal het fortuin van Odysseus, dat ze standvastig probeert te behouden, alsnog verloren gaan. De vrijers zijn nu al zeer opdringerig, ze maken misbruik van de gastvrijheid en ondernemen een plan om Telemachos een hinderlaag te leggen.³¹

In ditzelfde hoofdstuk van Felson en Slatkin wordt een vergelijking gemaakt tussen Agamemnon en Odysseus. De eerste namelijk neemt Cassandra mee naar huis als een concubine, terwijl Odysseus ook affaires heeft, maar deze niet mee naar huis kan brengen, omdat het altijd godheden zijn. Athena maakt een einde aan deze geheime liefdesrelaties en

²⁵ Hom., *Od.* 18,346-348.

²⁶ Hom., *Od.* 18,259-270.

²⁷ Felson en Slatkin (2004), p. 107. Felson en Slatkin zeggen dat dit de betere optie is, omdat ze door te wachten met een nieuw huwelijk of een succesvolle reünie met Odysseus zal hebben, of de vrijers nog langer tegenwerkt.

²⁸ Felson en Slatkin (2004), p. 107.

²⁹ Felson en Slatkin (2004), p. 107.

³⁰ Felson en Slatkin (2004), p. 107.

³¹ Hom., *Od.* 4,669-672.

zorgt dat hij weer naar huis gaat. Toch zijn deze affaires niet geheel geheim, want Odysseus biecht dit alles wel op aan zijn vrouw.³²

Penelope heeft de leiding en dat maakt ze nog meer duidelijk door de wedstrijd met de boog op te zetten en zichzelf als prijs aan te bieden aan de winnaar. Felson en Slatkin benadrukken met dit voorbeeld dat zij niet onderworpen wordt door een mannelijke curator en dat ze hiermee Odysseus, in vermomming, helpt, al weet zij natuurlijk niet dat hij er weer is.³³

Dat vrouwen aanzienlijke en belangrijke functies en rollen hebben in de *Odyssee*, is opmerkelijk, zegt Robin Osborne, gezien het feit dat Griekenland in de archaïsche tijd een patriarchale samenleving was. Osborne vermeldt namelijk in zijn hoofdstuk, “Homer’s society”, bijvoorbeeld dat de huwelijken in de *Odyssee* patrilocaal zijn: een vrouw trekt in bij de man die ze huwt, want zo ook is Penelope op Ithaka terechtgekomen.³⁴ Wanneer één van de vrijers Penelope zou trouwen, zou zij het paleis op Ithaka verlaten. Door niet te trouwen, kan zij – zolang Telemachos nog niet in staat is het stokje van zijn vader over te nemen – de macht in het huishouden bewaren.

Penelope laat de wetenschappelijke wereld niet los: een jaar later, in 2005, verscheen *Taking her seriously, Penelope & the Plot of Homer’s Odyssey* van Richard Heitman. Zoals de titel al doet vermoeden, wil Heitman aandacht voor de belangrijke rol die Penelope volgens hem in de *Odyssee* speelt. Heitman citeert John Finley, die op zijn beurt Agamemnon’s lovende woorden over Penelope citeert en concludeert dat hiermee de *Odysseia* bijna tot een *Penelopeia* wordt gemaakt.³⁵ Heitman wil niet zo ver gaan dat de naam van het epos veranderd zou moeten worden, maar hij wil wel duidelijk maken dat de structuur van de *Odyssee* ontstaat uit de thuissituatie van Odysseus en dat Penelope één van de belangrijkste vertegenwoordigers en veroorzakers van de plot is.

Hoewel het Penelopes eigen beslissing is om de wedstrijd met de boog te organiseren, twijfelt een aantal wetenschappers eraan of het ook echt haar bedoeling was om met deze wedstrijd een huwelijk te organiseren. De wedstrijd zou vooral bedoeld zijn om de vrijers te misleiden, doordat de vrijers denken dat er een huwelijk zal volgen. Daarnaast heeft ze mogelijk de vermomming van haar echtgenoot voorzien en geeft ze hem zo de kans om de wedstrijd te winnen en zich bekend te maken. Dit werd bijvoorbeeld door Philip Harsh

³² Odysseus vertelt over zijn avonturen, maar in het geval van Kirke en Kalypso laat hij het zo klinken alsof hij tegen zijn wil werd vastgehouden. Hij was hier het slachtoffer en Athena ‘redde’ hem van de nimfen. Vergelijk Hom., *Od.* 23,310-341.

³³ Felson en Slatkin (2004), p. 110-111.

³⁴ Osborne (2004), p. 214.

³⁵ Heitman (2005), p. 2.

voorgesteld³⁶ en Heitman zegt dat dit idee nog door velen wordt gesteund.³⁷ Ze zou namelijk niet willen hertrouwen en zou zo een wedstrijd om haar hand niet opzetten, wanneer ze meent dat het niet tot vertraging van een huwelijk dient, stelt Patricia Marquardt.³⁸ Dus Marquardt meent dat Penelope die wedstrijd opzet omdat het wel tot een huwelijk leidt en dat huwelijk ook vertraagt. Finley claimt ook dat het feit dat Penelopes besluit om de wedstrijd met de boog te houden Odysseus' thuiskomst mogelijk maakt en zij dus voor de goede afloop van het epos zorgt.³⁹

In het eerste hoofdstuk maakt Heitman duidelijk dat het thema van het epos niet *nostos*, de terugkeer is, gezien meer dan de helft van het verhaal zich afspeelt op Ithaka waar Penelope de hoofdrol speelt. Ook is het Penelopes eigen schuld dat de vrijers baldadig worden wanneer ze haar list met het weefgetouw doorzien.

Vervolgens, in het hoofdstuk "Strategy for Survival", vestigt Heitman er de nadruk op dat Odysseus Penelope heeft opgedragen te hertrouwen wanneer Telemachos een baard heeft – ofwel volwassen is – wanneer hij niet uit Troje is teruggekeerd. Volgens Heitman is Penelope ervan overtuigd dat hij niet zal terugkeren.⁴⁰ Ze wacht echter met hertrouwen om haar zoon Telemachos te beschermen, wat belangrijk is voor de plot. Wanneer zij getrouwd zou zijn op het moment dat Odysseus haar voorschreef, was Telemachos nog niet in staat geweest het koningschap van zijn vader over te nemen.

Penelope gelooft ook niet gauw wat haar wordt verteld. Ze neemt namelijk niet zomaar aan dat de bedelaar Odysseus is, door een godin vermomd. Homeros laat het litteken op Odysseus' been als sterk bewijs voor zijn identiteit voorkomen, maar Penelope gelooft hier niet gelijk in. Heitman stelt dat het voor de godin, die al zo veel veranderd heeft aan het uiterlijk van Odysseus, niet ook te veel moeite zou zijn om het litteken waaraan Odysseus herkend kan worden te veinzen.⁴¹ Penelope neemt het heft in eigen handen en bedenkt haar eigen manier om de ware identiteit van Odysseus te bewijzen: de list met het huwelijksbed.⁴²

"Women in Ancient Epic" van Helene Foley is een hoofdstuk in *A Companion to Ancient Epic* waarin de grote rollen van vrouwen door de gehele epische traditie heen behandeld

³⁶ Heitman (2005), p. 6.

³⁷ Heitman (2005), p. 6.

³⁸ Heitman (2005), p.6.

³⁹ Finley, geciteerd in Heitman (2005), p. 6. "Because Penelope's decision fort he test of the bow makes possible Odysseus's homecoming, she is a key tot he unity of the poem".

⁴⁰ Heitman (2005), p. 46-47.

⁴¹ Heitman (2005), p. 94. 'Would the application of a scar be too much for a goddess who had affected the numerous and profound changes of Odysseus that we have already seen?'

⁴² Heitman (2005), p. 99.

worden, samengesteld door John Miles Foley. Helene Foley⁴³ deelt de vrouwen in categorieën in, hen scheidend door functie in het epos. Hieruit wordt duidelijk dat er in de hele epische traditie, maar vooral in de *Odyssee* een grote rol voor de vrouwelijke personages is weggelegd. Zo zijn er bijvoorbeeld blokkerende en helpende vrouwen. Vooral vrouwen, zowel godinnen als sterfelijke vrouwen, faciliteren heldendaden of houden ze tegen. Athena is hier een voorbeeld van. Foley noemt ook de Sirenen, de zeemonsters Charybdis en Skylla, de nimfen Leukothea, Kirke en Kalypso.⁴⁴ Er wordt opgemerkt dat er goddelijke interventie nodig is om Odysseus van Kalypso te laten ontsnappen. Deze vrouwen en vrouwelijke wezens betekenen vooral een obstakel van Odysseus' thuiskomst en zouden als bedreiging kunnen worden gezien voor het weerzien van Penelope. Maar niet alle vrouwen werken Odysseus tegen. De vrouwen bij de Phaiaken, Nausikaa en Arete, zorgen ervoor dat hij uiteindelijk zijn reis kan vervolgen.⁴⁵

Vrouwen zijn ook in hun functie als moeder zeer belangrijk. Penelope voelt zich gedwongen te hertrouwen om haar zoon te kunnen beschermen. Na de oorlog, in vreedstijd, spelen vrouwen ook een belangrijke rol in de *Odyssee*. Terwijl Odysseus weg is voor de Trojaanse oorlog, wordt zijn paleis belaagd door vrijers die dingen om de hand van zijn vrouw. Waar vrouwen normaliter passief worden geschetst in Griekse epiek, met name in de *Ilias*, weet Penelope hier haar status te manipuleren door het uithalen van haar weefsel en vecht ze zo voor het behoud van Odysseus' koningschap.⁴⁶

De vrouw als echtgenote van de Homerische strijder is idealiter kuis, blijft thuis, zorgt voor het huishouden en de kinderen, zoals in de *Ilias* valt te lezen. In de *Odyssee* lijkt dit anders: Penelope is weliswaar kuis, blijft thuis en zorgt voor het huis, maar de vrouwen in de *Odyssee* krijgen een kans om de grenzen te verleggen. Zij worden, net als mannen, ook intelligent genoemd en handelen hier ook naar. Penelopes assertiviteit wordt geprezen omdat ze hier goede dingen mee doet, in tegenstelling tot Helena en Klytaimnestra. Een goede echtgenote wordt ook gezien als belangrijker dan onsterfelijkheid, omdat Odysseus daar afstand van doet om terug te keren naar zijn thuis.⁴⁷

Vervolgens worden vrouwen als liefhebbend personage behandeld.⁴⁸ Dit is ook één van de redenen waarom Penelope het opnieuw huwen uitstelt, uit liefde voor haar man. Liefde

⁴³ H. Foley (2005), p. 105-118.

⁴⁴ H. Foley (2005), p. 107.

⁴⁵ H. Foley (2005), p. 108.

⁴⁶ H. Foley (2005), p. 111.

⁴⁷ H. Foley (2005), p. 112.

⁴⁸ H. Foley (2005), p. 115.

is ook een terugkomend element bij de handelswijze van vrouwen in de *Odyssee*. Kalypso is verliefd op Odysseus en wil dat hij blijft, en ze heeft veel spijt als ze hem (op aandringen van Athena) heeft laten gaan. Nausikaä, volgens Foley een ‘*marriage-minded princess*’, raakt in verwarring door de verschijning van Odysseus en redt hem, waarna ze maar kort afscheid kan nemen van haar potentiële vrijer.⁴⁹

Misschien de meest in het oog springende rol is weggelegd voor Athena. Helene Foley verwijst hiervoor naar een ander hoofdstuk in *A Companion to Ancient Epic*, namelijk Laura Slatkins “Homer’s *Odyssey*”.⁵⁰ Athena zorgt ervoor dat de uitgestelde reis van Odysseus wordt voortgezet en dat tegelijk Telemachos een tocht onderneemt om informatie over zijn vader in te winnen. Foley concludeert dat in de epische traditie vrouwen als oorzaak en slachtoffer van conflicten dienen, af en toe als bemiddelaar tussen mannen en als de rouwende personen. Door het hoofdstuk van Slatkin wordt ook het aansprekende karakter van Athena belicht.

“Penelope’s Agnoia: Knowledge, Power and Gender in the *Odyssey*” van Sheila Murnaghan is al geschreven in 1986 maar herdrukt in 2009.⁵¹ Meteen in de eerste alinea van het hoofdstuk wordt gesteld dat Penelope lijkt op Odysseus wat betreft haar sluwheid. Ook wordt er gezegd dat Penelope een beslissende rol speelt in de plot van de *Odyssee* en wordt verwezen naar Finleys opmerking om van de *Odysseia* de *Penelopeia* te maken.⁵² Penelopes rol in de plot wordt contradictoir en obscuur genoemd door problemen met interpretatie en problemen rond haar grootste actie: het opzetten van de wedstrijd met de boog. Wat er precies in Penelopes hoofd omgaat, laat de dichter grotendeels aan de lezers over. We krijgen geen kijkje in haar gedachten zoals wel gebeurt bij Odysseus, maar we moeten haar gedachtes afleiden uit haar handelingen en redes. Men tast in het duister of ze de gevolgen van haar acties begrijpt, meent Murnaghan. Het blijft onduidelijk of ze Odysseus’ vermomming bij hun ontmoeting doorziet.⁵³

Dat Odysseus zichzelf niet bekend maakt aan Penelope, zijn grootste bondgenoot in het verdrijven van de vrijers, kan op meerdere manieren geïnterpreteerd worden. Dat hij haar niet in vertrouwen neemt, geeft volgens Murnaghan aan dat de gedachte is dat vrouwen in het algemeen niet te vertrouwen zijn, zoals bij machtige vrouwen zoals Helena en Klytaimnestra

⁴⁹ J.M. Foley (2005), p. 115.

⁵⁰ Slatkin (2005), p. 315.

⁵¹ Murnaghan (1986).

⁵² Murnaghan (1986), p. 232.

⁵³ Murnaghan (1986), p. 234.

duidelijk wordt.⁵⁴ Dit kun je ook al afleiding uit Agamenons waarschuwing tot Odysseus wanneer Odysseus hem ziet in het Dodenrijk. Agamemnon zegt hem dan nooit vertrouwelijk te zijn met een vrouw.⁵⁵

In *The Homer Encyclopedia* van Margalit Finkelberg (2011) is veel te vinden over vrouwen. Onder het kopje “Women” stelt Lyons meteen dat de *Ilias* en de *Odyssee* een mannenwereld schetsen, maar dat de vrouwen hier een groot deel van uitmaken, hoewel ze een ondergeschikt deel van de samenleving vormen. Competitie om vrouwen is een belangrijk element in de beide Homerische epen. Immers, de Trojaanse oorlog is gestart om de ontvoering van een vrouw. Ook de *Odyssee* heeft elementen van strijd om een vrouw, wanneer de vrijers in Odysseus’ paleis dingen om de hand van diens vrouw, Penelope. Het valt Lyons ook op dat deze ‘vrouwenhandel’ heel erg prominent aanwezig is: zo moet in de aanloop naar de Trojaanse oorlog Iphigeneia, de dochter van Agamemnon, aan Artemis worden geofferd voordat de Grieken naar Troje kunnen vertrekken. Ook na de oorlog wordt Polyxena, de dochter van Priamos, aan de overleden Achilles geofferd.⁵⁶

In de *Odyssee* spelen vrouwen, volgens Lyons, een centrale rol in de thuiskomst van Odysseus. Hij verliest uiteindelijk al zijn makkers en is dan afhankelijk van de hulp van godinnen en andere vrouwen. Het zijn vooral de godinnen die in dit epos machtig gepresenteerd worden, maar Penelope, als sterfelijke vrouw, speelt ook een belangrijke rol: alle godinnen en vrouwen die Odysseus ontmoet, zouden hem van zijn terugreis kunnen afhouden, maar uiteindelijk kiest hij toch voor zijn niet-goddelijke vrouw, zo stelt Deborah Lyons in deze encyclopedie.⁵⁷

Onder dit kopje “Women” komen vaak de woorden “society” en “textiles” voor. Het portret van vrouwen en hun positie dat geschilderd wordt, komt niet overeen met wat men denkt dat de gang van zaken was in Athene in de klassieke periode. In de *Odyssee* is de sociale rol van vrouwen complex en rijk, ze hebben veel functies en statussen en hun emoties worden ook gepresenteerd. Zij hebben de leiding over de slavinnen en het huishouden en zij beheren de *oikos* wanneer de mannen van huis zijn. Ze mogen onbegeleid de stad in, met vreemden praten, in religieuze ceremonies meedoen en mengen zich met mannen bij banketten, wat een respectabele, Atheense dame in de klassieke periode niet gedaan zou

⁵⁴ Murnaghan (1986), p. 236.

⁵⁵ Hom., *Od.* 11,441.

⁵⁶ Lyonsmentes (2011), p. 939.

⁵⁷ Lyons (2011), p. 940. ‘...but in the end it is the mortal wife he prefers to goddesses and the young and marriageable Nausicaa.’

hebben. Of Homeros' werk representatief is voor de positie van de vrouw in zijn tijd, is dus niet te zeggen, maar het is zeker interessant dat de vrouwen in dit werk, in tegenstelling tot in de *Ilias*, zo aanwezig zijn en veel vrijheden hebben.

Naast deze vrijheid van de vrouwen, heeft ook het weven van de vrouwen een grote rol. Dit is een taak van de vrouwen en zou gezien kunnen worden als element van de (Atheense) onderdrukte rol van de vrouw. Maar, zo stellen onder andere Lloyd Llewellyn-Jones en Deborah Lyons in Finkelberg,⁵⁸ dit geeft het economisch belang van de vrouw aan. Ook weet de schrandere Penelope een soort macht uit te oefenen door een list die met weven te maken heeft. Prestige en reputatie werden grotendeels bepaald door bekwaamheid met het weefgetouw. Het is voor Lyons in ieder geval duidelijk dat vrouwen een belangrijke rol spelen in de *Odyssee*.⁵⁹

Na al deze voorbeelden is het duidelijk dat vrouwen, volgens de meeste geleerden, zeer aanwezig zijn en ook een grote rol spelen in de ontwikkeling van de plot van de *Odyssee*. Volgens Müller is het zo dat Athena Odysseus helpt en zeer belangrijk is, maar de vraag blijft: toont Athena hiervoor ook zelf het initiatief? Athena zou Odysseus bijstaan *wegens* zijn ἀρετή, waardoor ik denk dat ze het niet doet omdat het nodig is: immers, zijn voortreffelijkheid onderscheidt hem van niet-helden en maakt hem daardoor ook beter dan hen.

Pomeroy meent dat door de orale cultuur en het memoriseren van de epen er normen en waarden in zijn geslopen, die karakteriserend zijn voor de positie van de vrouwen in de bronstijd. Deze zou vrijer zijn dan die van vrouwen in Griekenland in de klassieke periode.

Het is moeilijk een conclusie te trekken uit het commentaar van De Jong, omdat zij over veel meer dan de rol van vrouwen in het epos schrijft. Toch is er tussen de zinnen door te lezen dat de vrouwen een belangrijke functie hebben in de *Odyssee*.

Felson en Slatkin proberen uit te leggen waarom Penelope het hertrouwen zo lang mogelijk uitstelt. Eén van de argumenten die zij hiervoor geven, is dat wanneer zij hertrouwt, ze een man huwt met een lagere status dan de koning van Ithaka. Zij benadrukken ook dat Penelopes acties voor de plot van groot belang zijn. Doordat zij zeer precies naar haar man luistert – die haar had opgedragen te hertrouwen wanneer Telemachos volwassen is – behoudt ze haar eigen status en de reputatie van zichzelf en van haar man, omdat ze zijn zetel niet opgeeft aan een andere man of aan haar zoon, wanneer hij er nog niet klaar voor is. Wanneer

⁵⁸ Llewellyn-Jones en Lyons (2011), p. 939.

⁵⁹ Llewellyn-Jones en Lyons (2011), p. 940.

zij trouwt, in de patrilocale samenleving, zal zij vertrekken uit het paleis en is de zetel vrij voor eenieder die zich erop weet te plaatsen. Om deze zetel veilig te stellen, wacht zij met trouwen tot Telemachos oud en mannelijk genoeg is om hierop plaats te nemen.

Penelopes grote rol in de *Odyssee* wordt ook bevestigd door Heitman. Grotendeels ben ik het met hem eens. In zijn inleiding haalt hij andere onderzoekers aan met argumenten die belangrijk kunnen zijn in de discussie tussen de Unitariërs en de Analytici die bediscussiëren of de *Ilias* en *Odyssee* door één of meerdere auteurs zijn geschreven. De Analytici zouden Penelopes inconsequente karakter als argument kunnen gebruiken. Penelope luistert, volgens hen, niet letterlijk naar Odysseus' bevel: trouwen wanneer Telemachos een baard heeft. Maar, zoals eerder gesteld, is 'een baard hebben' meer dan letterlijk haren op de kin hebben. Hij moet ook zijn plek op de troon kunnen claimen. Dat doet hij wanneer hij terugkomt van zijn rondreis. Daarop besluit Penelope de wedstrijd met de boog te houden.

In *A Companion to Ancient Epic* benadrukt Helene Foley de verschillende, belangrijke rollen van vrouwen in de *Odyssee* – *mourners, lovers, etc.* – maar zijn zij ook richtinggevend voor de plot? Dat Nausikaä echt *marriage-minded* is wanneer zij Odysseus voor het eerst ontmoet, lijkt mij onwaarschijnlijk. Ze gaat wel de kleding wassen omdat Athena, in de gedaante van een vriendin van haar, heeft gezegd dat er wel een huwelijk ophanden zou kunnen zijn. Ze is wel *marriage-minded*, maar volgens mij ziet ze Odysseus pas als potentiële huwelijkskandidaat nadat Athena hem verfraaid heeft voor de ontmoeting met Nausikaä's moeder, Arete. Ook zegt Foley dat de vrouwen bij de Phaiaken hem helpen zijn reis te vervolgen. Doch, wanneer de vrouwen bij de Phaiaken niets gedaan zouden hebben – vooral Arete –, zou Odysseus sneller aan zijn terugreis zijn begonnen. De koning wil hem namelijk gelijk helpen.⁶⁰ In ditzelfde boek schrijft Slatkin dat Athena een centrale rol speelt in het aanjagen van de plot.

Een ander interessant vraagstuk dat Murnaghan oppert: waarom neemt Odysseus Penelope niet in vertrouwen wanneer hij een aanslag op de vrijers voorbereidt? Murnaghan geeft aan dat dit in lijn is met de algemeen geldende gedachte dat vrouwen niet te vertrouwen zijn. Maar wanneer Odysseus thuiskomt, ziet hij dat Penelope wel te vertrouwen is: ze heeft namelijk precies gedaan wat hij haar bij zijn vertrek heeft opgedragen. Ze heeft Telemachos niet de troon laten bestijgen voordat hij daar ook daadwerkelijk klaar voor was. Zelfs tijdens zijn bezoek aan de onderwereld en zijn gesprek met Eumaios krijgt hij te horen dat ze wel te vertrouwen is.

⁶⁰ Hom., *Od.* 7,189-196.

Dat Deborah Lyons in Finkelberg (2005) zegt dat Odysseus naar huis komt voor zijn sterfelijke vrouw, is van secundaire betekenis. In principe (als Telemachos ook daadwerkelijk zijn baard had gekregen en daarmee ook volwassen was geworden) zou Telemachos nu volwassen moeten zijn en zou Penelope hertrouwd zijn. Als je het zo bekijkt, heeft Odysseus geen vrouw om naar terug te keren. Ook zou zij dan bij haar nieuwe man zijn ingetrokken en zou Odysseus – als het goed is – alleen zijn zoon in zijn paleis aantreffen. Anderzijds, ook als Telemachos wel de macht had overgenomen, weet hij dat zijn sterfelijke vrouw niet kan tippen aan de goddelijke Kalypso, maar toch verlangt hij terug te keren naar haar.⁶¹

Uit al deze bronnen en nog vele meer, die ik hierboven niet heb kunnen opnemen, concludeer ik dat de rol van de vrouw al jaren een groot onderwerp van onderzoek is. Want in hoeverre zijn vrouwen nou écht cruciaal voor de ontwikkelingen in de plot van de *Odyssee*? Het is mij zeker duidelijk dat Athena en Penelope belangrijk zijn, maar misschien gaat het nog wel een stapje verder dan belangrijk, misschien zijn zij wel essentieel. En misschien nog wel interessanter, in hoeverre zijn de mannen dat? Ik zal in mijn volgende hoofdstukken dus kijken naar het vrouwelijk en mannelijk initiatief en bekijken van wie de initiatieven het belangrijkste zijn voor de plot en ook naar wat de gevolgen zijn van deze initiatieven, of ze goed of slecht zijn voor Odysseus.

⁶¹ Hom., *Od.* 5,203-224. Odysseus zegt tegen de goddelijke Kalypso dat hij weet dat Penelope haar mindere is in uiterlijk en grootte, dat Penelope een sterfelijke is en niet eeuwig leeft, maar toch verlangt hij naar zijn thuiskomst.

Hoofdstuk 2 – belangrijkste vrouwelijke initiatieven

In het vorige hoofdstuk is besproken hoe de vrouwen in de *Odyssee* al jarenlang onderwerp van onderzoek zijn. Ik wil graag gaan bekijken in hoeverre vrouwen essentieel zijn voor de ontwikkelingen in de plot. Hiertoe heb ik gekeken naar alle gevallen van vrouwelijk initiatief en deze heb ik opgedeeld in categorieën.⁶² Per categorie zal ik in dit hoofdstuk de meest in het oog springende voorbeelden behandelen. In de meeste gevallen gaat het hierbij om initiatieven van de godin Athena.

Vrouwelijk figuur veroorzaakt plottwist, als zichzelf

Meteen in het eerste boek van de *Odyssee* vindt een belangrijke gebeurtenis plaats, veroorzaakt door een vrouwelijke god. In de godenvergadering, meteen in het begin van het boek, is Zeus gedachtig aan koning Aigisthos en wil hij het over hem gaan hebben. Maar Athena steekt hier een stokje voor: haar gaat Odysseus meer aan het hart, de man die als enige van de Grieken nog niet een terugkeer naar zijn vaderland heeft kunnen maken.

Odyssee 1,48-50

ἀλλά μοι ἄμφ' Ὀδυσῆϊ δαΐφροني δαίεται ἦτορ,
δυσμόρω, ὅς δὴ δηθὰ φίλων ἄπο πῆματα πάσχει
νήσφ ἐν ἀμφιρῦτη, ὅθι τ' ὀμφαλός ἐστι θαλάσσης.

*Maar het hart aan mij wordt verscheurd door de verstandige Odysseus,
de rampzalige, die lange tijd kwellingen lijdt weg van zijn vrienden,
op een omstroomd eiland, waar de navel van de zee is.*

Dit zou je de eerste plottwist kunnen noemen; immers, als Athena niet tegen haar vader was ingegaan, zou de *Odyssee* niet op gang zijn gekomen. Zeus op zijn beurt wil dat de goden een middel bedenken, hoe hij huiswaarts kan keren. Met de toestemming van haar vader stuurt Athena de bode Hermes naar het eiland Ogygia, waar Odysseus vast zit bij de nimf Kalypso. Zij gaat zelf naar Odysseus' zoon Telemachos om hem eropuit te sturen, op zoek naar informatie over zijn vader.

⁶² De volledige lijst met gevallen van vrouwelijke interventie is in Appendix 1 opgenomen.

Maar Athena's interventie stopt niet hier, door de aandacht van de goden op Odysseus te richten. Ook gedurende zijn terugreis zal ze hem altijd bijstaan. Zo ook bijvoorbeeld wanneer Kalypso hem heeft laten gaan, zorgt zij voor een gunstige wind. Odysseus vaart zeventien dagen kalm op zee, tot Poseidon hem in het oog krijgt. Deze, nog steeds vertoorned op Odysseus door het uitsteken van zijn zoons oog, neemt zich voor hem nog een hele hoop ellende te bezorgen. De zee wordt onstuimig en Odysseus dreigt te verdrinken, bezwaard door de nu natte kledij die hij van Kalypso heeft gekregen. Dan grijpt Athena in: zij kalmeert de zee en de winden, waardoor hij bij de Phaiaken aanspoelt en ontkomt aan de dood:

Odyssee 5,382-387

Αὐτὰρ Ἀθηναίη, κόρυη Διός, ἄλλ' ἐνόησεν·

ἦ τοι τῶν ἄλλων ἀνέμων κατέδησε κελεύθους,

πάσασθαι δ' ἐκέλευσε καὶ εὐνηθῆναι ἅπαντας·

ᾧρσε δ' ἐπὶ κραιπνὸν Βορέην, πρὸ δὲ κύματ' ἔαζεν,

ἦρος ὃ Φαιήκεσσι φιληρέτμοισι μιγείη

διογενῆς Ὀδυσσεύς θάνατον καὶ κῆρας ἀλύξας.

Maar Athena, dochter van Zeus, dacht andere dingen:

zij dan belemmerde de banen van de andere winden,

en beval ze alle op te houden en te gaan liggen;

maar ze deed de vlugge Boreas zich verheffen, en deed de golven breken,

opdat hij met de van de riemen houdende Phaiaken in aanraking zou komen,

de van Zeus afstammende Odysseus, ontkomen aan dood en verderf.

Uit deze verzen kan gelezen worden dat Odysseus gestorven zou zijn op zee, zou Athena niet ingegrepen hebben. Deze passage wordt ook aangehaald in De Jong (2001).⁶³ Zij zegt daar dat Zeus twintig dagen voor Odysseus had beschikt om bij de Phaiaken aan te komen. Poseidon start op de achttiende dag deze storm en zodra hij weg is, snelt Athena de zeevaarder te hulp. Ze kan het hem alleen wat vergemakkelijken omdat de periode van twintig dagen nog niet voorbij is: Odysseus heeft nog tijd om Scheria te bereiken.

Ook vrouwen ondervinden de hulp van de godin. In een droom komt Athena tot Penelope en brengt haar op het idee om de vrijers een wedstrijd te doen houden met de boog van Odysseus

⁶³ De Jong (2001), p. 144.

en ijzeren bijlen. Welke vrijer sterk genoeg was om de boog te spannen en daarna ook met die boog een pijl door de ogen van de bijlen heen te schieten, zou waardig zijn om haar te huwen.

Mijns inziens is het heel belangrijk dat Athena hier Penelope aanspoort tot de wedstrijd. Wanneer ze dat niet gedaan zou hebben, zouden de vrijers misschien eindelijk hun geduld verliezen en nog een aanslag willen plegen op Telemachos. Door deze keuze te maken kan ze het huis verlaten en een volwassen Telemachos op de troon achterlaten. Penelope weet hier waarschijnlijk nog niet dat Odysseus zich in het paleis bevindt en door de wedstrijd de boog in handen krijgt: hiermee zal hij later een bloedbad aanrichten en alle vrijers doden.

Het is naar mijn idee wel vreemd dat dit nogmaals door de godin moet worden ingegeven: in het hele epos wordt namelijk de slimheid van Penelope benadrukt en zij heeft dit zelf al eerder voorgesteld. Ook heeft ze zelf de list met het weefgetouw bedacht en later zal ze de zwerver naar precies de goede dingen kunnen vragen, waardoor ze zeker weet dat hij eigenlijk Odysseus zelf is. Daarom zou ik hier ook liever zeggen dat Penelope wordt aangespoord in plaats van dat het haar ingegeven wordt.

Odyssee 21,1-4

τῆ δ' ἄρ' ἐπὶ φρεσὶ θῆκε θεὰ γλαυκῶπις Ἀθήνη,
κούρη Ἰκαρίοιο, περίφρονη Πηνελόπειη,
τόξον μνηστήρεσσι θέμεν πολίων τε σίδηρον
ἐν μεγάροις Ὀδυσῆος, ἀέθλια καὶ φόνου ἀρχήν.

*De uillogige godin Athena gaf aan haar in gedachten,
aan de dochter van Ikarios, de zeer verstandige Penelope,
een boog te zetten voor de vrijers en grauw ijzer
in het paleis van Odysseus, benodigdheden voor de wedstrijd en het begin van moord.*

Dit wordt door De Jong (2001) beschreven als dubbele motivatie.⁶⁴ Volgens haar benadrukt de schrijver hier het belangrijke moment dat Penelope het ook daadwerkelijk gaat uitvoeren: dat doet hij door het plan aan Athena toe te schrijven. De wedstrijd, die uiteindelijk in een moord zal eindigen, is hierdoor ook geheiligd omdat een godin zich ermee heeft bemoeid.

Ook hier zou de plot anders zijn geweest, als dit niet was gebeurd. De vrijers zouden verder gegaan zijn met het verbrassen van alle bezittingen en hadden hun geduld kunnen verliezen, net als in de passage hierboven.

⁶⁴ De Jong (2001), p. 505.

Vrouwelijk figuur veroorzaakt plottwist, in vermomming

Niet alleen Odysseus wordt geholpen door de godin: ook zijn zoon Telemachos ondervindt voordeel van de interventies van Athena. Voordat Telemachos op zijn rondreis gaat, komt Athena in de gedaante van Mentès, de vorst van de Tafiërs, bij hem. Zij zegt Telemachos dat hij informatie moet gaan inwinnen over zijn vader Odysseus.

Odyssee 1,279-281

σοὶ δ' αὐτῷ πυκινῶς ὑποθήσομαι, αἶ κε πίθηαι:

νῆ' ἄρσας ἐρέτησιν εἰκόσιν, ἢ τις ἀρίστη,

ἔρχεο πευσόμενος πατρὸς δὴν οἰχομένοιο,

Maar jouzelf zal ik een stevig advies geven, indien je gehoorzaamt:

rust een schip met twintig roeiers uit, wel het beste,

ga om onderzoek te doen naar je vader die lang weg is,

Wanneer Athena deze tip aan Telemachos niet zou hebben gegeven, was hij gewoon op Ithaka gebleven.

Wanneer hij nog op rondreis is om informatie in te winnen over het reilen en zeilen van zijn vader, vergezelt Athena hem. Bovendien komt Athena, als Mentès, in de nacht tot hem wanneer hij ligt te slapen in het huis van Menelaos. Zij zegt hem gelijk naar huis terug te keren, maar niet alleen dat: ook waarschuwt ze hem voor een hinderlaag van de vrijers. Zij hebben zich namelijk verschanst in een zeestraat waardoor Telemachos ook zou varen. Daar zijn ze van plan hem te doden. Daarom geeft de godin hem ook de raad om 's nachts te varen en daar niet bij in de buurt te komen. Telemachos heeft hier dus weer de raad en aansporing van een vrouwelijke godheid nodig: wanneer Athena niet tot hem zou zijn gekomen, was hij waarschijnlijk nog langer op reis geweest en hadden de vrijers alles verbrast en was de reis nutteloos geweest:

Odyssee 15,10-13

“Τηλέμαχ', οὐκέτι καλὰ δόμων ἄπο τῆλ' ἀλάλησαι,

κτήματά τε προλιπὼν ἄνδρας τ' ἐν σοῖσι δόμοισιν

οὔτω ὑπερφιάλους· μή τοι κατὰ πάντα φάγωσι

κτήματα δασσάμενοι, σὺ δὲ τηῦσίην ὁδὸν ἔλθης.

*'Telemachos, het is niet langer goed te dolen zo ver weg van je huis,
achtergelaten hebbend je bezittingen in je huis en mannen,
zo overmoedig: opdat niet, terwijl ze alles hebben opgegeten,
na je bezittingen verdeeld te hebben en jij terug bent gekomen van een vergeefse tocht.*

Ook was Telemachos waarschijnlijk, zonder de tip van Athena, met open ogen in de hinderlaag van de vrijers gevaren en had hij dit avontuur niet overleefd. De Jong (2001) noemt de woorden van Athena, die doorlopen tot en met vers 42, een typische '*dream*' *speech*, maar ook een '*table of contents*' *speech*.⁶⁵ De dromer (Telemachos) wordt aangespoord actie te ondernemen en tegelijk wordt er aan de toehoorders duidelijk gemaakt wat er nog zal gaan komen. Eerst uit ze een berisping tot Odysseus' zoon, namelijk dat het niet goed is dat hij nog zo ver van huis is. Daarna beschrijft ze de situatie die nu gaande is in het paleis op Ithaka en haar advies is aan Menelaos te vragen hem naar huis te sturen. Weer, zonder de interventie van Athena, zou het verhaal niet tot een goed einde gekomen zijn.

Zoals al in dit voorbeeld beschreven, gaat Athena zelf naar Telemachos om hem erop uit te sturen informatie over zijn vader in te winnen. Dit doet zij echter niet als zichzelf: ze gaat in de gedaante van Mentès, een vorst van de Taphiërs, naar Ithaka. Ze raadt Telemachos aan om de vrijers te verjagen uit zijn huis en daarna moet hij met een schip op onderzoek naar zijn vader. Athena vertelt hem zelfs precies hoe hij de vrijers moet verdrijven en naar wie hij moet gaan om informatie over zijn vader te vernemen. Eigenlijk had hij dit zelf ook dit initiatief kunnen nemen: immers, hij is al bijna volwassen. Telemachos moet hier al minstens twintig jaar oud zijn, want zo lang is zijn vader al van huis. Athena zegt ook dat het een schande is hoe het paleis er nu bij staat, vol van vrijers. Een achterliggende gedachte bij deze raad zou kunnen zijn dat ze zijn mannelijkheid bekritiseert.

Voor Telemachos is dit gelukkig wel een *eyeopener*: hij gaat zich mannelijker gedragen tegenover zijn moeder door de vermanende woorden van Mentès. Als Penelope de dichter Phemios bekritiseert wijst Telemachos haar terecht.

Odyssee 1,356-359

ἄλλ' εἰς οἶκον ἰοῦσα τὰ σ' αὐτῆς ἔργα κόμιζε,
ἰστόν τ' ἠλακάτην τε, καὶ ἀμφιπόλοισι κέλευε
ἔργον ἐποίχεσθαι· μῦθος δ' ἄνδρεςσι μελήσει

⁶⁵ De Jong (2001), p. 364.

πᾶσι, μάλιστα δ' ἐμοί· τοῦ γὰρ κράτος ἔστ' ἐνὶ οἴκῳ.”

*Maar zorg voor de werken van jouzelf terwijl je naar je vertrek gaat,
zowel het weefgetouw als het spinrokken, en beveel de dienaressen
hun werk te verrichten: maar het woord moet de mannen bekommeren,
alle, maar mij het meest: van wie immers het gezag in het huis is.’*

Hij zegt tegen zijn moeder zich terug te trekken, want hij vindt dat de mannen over het lied van Phemios moeten beslissen: en daar is hij er eindelijk ook een van. Doordat Athena hem heeft aangespoord, is Telemachos zekerder van zijn zaak en staat hij eindelijk op voor zichzelf. Hij laat aan zijn moeder zien volwassen te zijn en daarmee ook de baas te zijn in het huishouden. Als Athena dit niet had gedaan, was er niets veranderd. Nu gaat hij op zoek naar informatie over zijn vader en toont hij zijn volwassenheid.

Het verhaal van Nausikaä en Odysseus is eveneens een goed voorbeeld van een plottwist, veroorzaakt door een vrouwelijke figuur in vermomming. Ook hier is het Athena die de aanzet geeft: in Nausikaä's slaap bezoekt ze de dochter van de koning van de Phaiaken in de gedaante van een vriendin van haar.

Odyssee 6,20-24

ἡ δ' ἀνέμου ὡς πνοιῆ ἐπέσσυτο δέμνια κούρης,
στῆ δ' ἄρ' ὑπὲρ κεφαλῆς, καί μιν πρὸς μῦθον ἔειπεν,
εἰδομένη κούρη ναυσικλειτοῖο Δύμαντος,
ἧ οἱ ὀμηλική μὲν ἔην, κεχάριστο δὲ θυμῷ.

*Zij, zoals het blazen van de wind, snelde toe op het ledikant van het meisje,
stond over het hoofd, en sprak tot haar een woord,
gelijkend op een dochter van de door schepen beroemde Dumas,
die een leeftijdsgenoot van haar was, en dierbaar in het hart.*

De plottwist wordt direct veroorzaakt, omdat Athena het jonge meisje letterlijk zegt wat ze moet doen: er moeten kleren gewassen worden. Nausikaä is verbaasd door de droom en gaat 's ochtends gelijk op pad met een aantal slavinnen. Om een wagen mee te krijgen, zegt ze tegen haar vader dat het echt nodig is dat hij en haar broers schone kleden hebben, over een huwelijk voor zichzelf rept ze niet. Het was natuurlijk niet Athena's doel dat de koning en haar broers schone kleren hebben, maar dat Nausikaä Odysseus helpt, die na een lange reis op het strand is aangespoeld.

In dit geval kan ik mij wel vinden in de mening van Foley in *A Companion to Ancient Epic* (2005), dat Nausikaä *marriage-minded* is. Zij begrijpt dat het waarschijnlijk een godheid is geweest die in haar droom is verschenen en haar gezegd heeft kleding te gaan wassen. Wanneer ze bij het wasbekken Odysseus ontdekt, denkt ze waarschijnlijk dat hij de reden is van haar komst daar, omdat Athena suggereerde dat zij misschien binnenkort zou gaan trouwen.⁶⁶ Odysseus is wel de reden dat ze daarheen moest van Athena, maar niet om hem als potentiële huwelijkskandidaat te ontmoeten: hij moet gered worden.

Athena gaat ook naar Odysseus toe in vermomming. Wanneer hij ontwaakt op Ithaka, is alles in nevel gehuld en weet hij niet waar hij is. Hij wordt boos op de Phaiaken omdat hij denkt dat zij hun woord hebben gebroken en hem niet thuis hebben gebracht. Dan komt Athena naar Odysseus toe, in gedaante van een schaapherder. Zij vertelt hem dat hij op Ithaka is aangekomen en Odysseus vertelt de schaapherder een leugen over zijn identiteit. Athena heeft natuurlijk door dat hij niet een man van Kreta is, zoals hij zegt, en verandert voor zijn neus weer van gedaante: nu is ze een volwassen vrouw. In die gedaante vat ze samen wat ze allemaal voor hem heeft gedaan en ze prijst zijn gewoonte van liegen.⁶⁷ Ze zegt dat zij ervoor zorgde dat hij welkom was bij de Phaiaken en dat ze hier nu is om hem te helpen een plan te bedenken voor zijn toekomst. Ook wil ze hem voorbereiden op wat hij aan zal gaan treffen in zijn paleis. Dit is de passage waarin ze hem aanraadt om tegen niemand te zeggen dat hij terug is.

Odyssee 13,303-310

νῦν αὖ δεῦρ' ἰκόμην, ἵνα τοι σὺν μῆτιν ὑφήνω
χρήματά τε κρύψω, ὅσα τοι Φαίηκες ἀγαυοὶ
ᾧπασαν οἴκαδ' ἰόντι ἐμῆ βουλή τε νόω τε,
εἶπω θ' ὅσσα τοι αἴσα δόμοις ἔνι ποιητοῖσι
κῆδε' ἀνασχέσθαι· σὺ δὲ τετλάμεναι καὶ ἀνάγκη,
μηδέ τω ἐκφάσθαι μήτ' ἀνδρῶν μήτε γυναικῶν,
πάντων, οὐνεκ' ἄρ' ἦλθες ἀλώμενος, ἀλλὰ σιωπῆ
πάσχειν ἄλγεα πολλά, βίας ὑποδέγμενος ἀνδρῶν.”

Nu op mijn beurt kwam ik hierheen, om samen met jou een sluw plan te weven

⁶⁶ Hom., *Od.* 6,27 en Hom., *Od.* 6,33.

⁶⁷ Hom., *Od.* 13,293-295.

*en je bezittingen te verbergen, die de fiere Phaiaken aan jou
meegaven terwijl jij naar huis ging, door mijn beleid en plan,
en laat ik jou zeggen hoe grote problemen het noodlot jou in je kunstig gebouwde huis
duldt en geeft: gedwongen moet je het dulden,
en maak niet bekend, noch aan een van de mannen, noch van de vrouwen,
van alle, dat je zwervend bent gekomen, maar zwijgend,
duld vele smarten, terwijl je het geweld van de mensen verdraagt.'*

Door Athena's raad om vermomd terug te keren in zijn huis, kan Odysseus eerst zien welke chaos er gaande is. Hij kan ongezien met Telemachos, Eumaios en Philoitios een plan bedenken om een einde te maken aan het losbandige gedrag van de vrijers. Door zich eerst als bedelaar in het paleis te begeven en ook contact te maken met de vrijers, geeft hij zichzelf een wat veiligere positie: de vrijers zien in hem geen concurrentie om de hand van Penelope. Telemachos zorgt er echter later voor dat Odysseus ook mag proberen de boog te spannen.

Vrouwelijk figuur zorgt ervoor dat een ander een plottwist veroorzaakt

Ook bij deze categorie handelt het in het gros van de gevallen om Athena die een ander ingeeft iets te doen wat een wending in het verhaal veroorzaakt. Het eerste geval dat belangrijk is, valt samen met het geval dat zojuist is besproken. Door Mentos' aansporende woorden neemt Telemachos steeds meer de rol van heer des huizes op zich en gaat hij ook in tegen zijn moeder. Deze passage valt dus onder de categorie 'vrouw veroorzaakt zelf plottwist, in vermomming', want Athena zorgt ervoor dat Telemachos actie gaat ondernemen, maar past ook bij deze categorie: Athena spoort Telemachos aan, waardoor hij tegen zijn moeder in gaat. Zij vroeg namelijk de zanger Phemios een ander lied te zingen, maar haar zoon gaat hier tegenin.

In het volgende geval is het weer Athena die een ander aanspoort. Nadat ze haar vader overtuigd heeft Odysseus een thuiskomst te gunnen, stuurt ze Hermes naar Ogygia, waar Kalypso Odysseus vasthoudt. De bode der goden moet daar aan de nimf verkondigen dat het nu echt tijd is Odysseus te laten gaan. Dit is een zeer belangrijke wending in de plot: anders had Odysseus de rest van zijn leven op dat eiland bij haar gesleten. Hermes legt uit waarom Kalypso haar geliefde Odysseus moet laten gaan:

Odyssee 5,112-115

τὸν νῦν σ' ἠνώγειν ἀποπεμπέμεν ὅττι τάχιστα·
οὐ γάρ οἱ τῆδ' αἴσα φίλων ἀπονόσφιν ὀλέσθαι,
ἀλλ' ἔτι οἱ μοῖρ' ἐστὶ φίλους ἰδέειν καὶ ἰκέσθαι
οἶκον ἐς ὑψόροφον καὶ ἐὴν ἐς πατρίδα γαῖαν.”

Hij nu verzocht jou om hem zo snel mogelijk te laten gaan:

*Want niet is het hem beschoren ver verwijderd van zijn dierbaren om te komen,
maar het noodlot is voor hem om zijn dierbaren wel te zien en terug te keren
naar zijn hooggedakte huis en naar zijn vaderland.’*

Het is de wil van Zeus, die deze wil heeft verkregen doordat Athena hem daartoe bracht. Kalypso luistert en laat hem ook gaan. Ze kan hem geen schepen meegeven, maar spoort Odysseus wel aan om een vlot te bouwen voor het bespoedigen van zijn thuiskomst.⁶⁸

Vrouwelijk figuur instigeert plottwist, zonder het zelf van plan te zijn

Deze categorie is anders dan de vorige omdat bij de vorige categorieën de vrouwelijke figuur het wel doorhad dat ze een plottwist ging veroorzaken, in deze categorie niet.

Het eerste geval dat ik hier ga bespreken, is het vervolg op een eerder besproken passage, namelijk Athena die Nausikaä aanspoort kleding te gaan wassen. Dit doet ze uiteindelijk ook: maar alleen de meisjes naar het wasbekken krijgen is niet genoeg, ze moeten wel Odysseus vinden, die verscholen ligt achter wat bosjes. Nausikaä gaat dus kleding wassen, omdat ze door Athena is ingefluisterd dat er weleens zeer binnenkort een huwelijk kan gaan plaatsvinden. Nausikaä en de meisjes beginnen een balspel na het wassen van de kleding. Dan mist één van de meisjes de bal en deze belandt in een kolk. De meisjes schrikken hiervan en gillen waarop Odysseus ontwaakt uit zijn slaap:

Odyssee 6,112-117

ἔνθ' αὖτ' ἄλλ' ἐνόησε θεὰ γλαυκῶπις Ἀθήνη,
ὡς Ὀδυσσεὺς ἔγροϊτο, ἴδοι τ' εὐώπιδα κούρην,
ἧ οἱ Φαιήκων ἀνδρῶν πόλιν ἠγήσαιτο.
σφαῖραν ἔπειτ' ἔρριψε μετ' ἀμφίπολον βασιλεια·
ἀμφιπόλου μὲν ἄμαρτε, βαθείη δ' ἔμβαλε δίνη,

⁶⁸ Hom., *Od.* 5,162-164.

αἰ δ' ἐπὶ μακρὸν ἄυσαν. ὁ δ' ἔγρευτο δῖος Ὀδυσσεύς,
*Daarentegen bedacht de godin, de uillogige Athena, toen andere dingen,
dat Odysseus zou ontwaken, en het meisje met mooi gelaat zou zien,
dat hem zou kunnen leiden naar de stad van de Phaiiakse mannen:
vervolgens wierp de prinses de bal naar een dienares:
ze miste de dienares, maar gooide hem in een diepe draaikolk:
ze riepen luid. En de schitterende Odysseus ontwaakte,*

Nausikaä wist niet dat zij eigenlijk naar het wasbekken moest om Odysseus te redden, maar dit doet ze uiteindelijk wel. Zij veroorzaakt hier dus een plottwist zonder dat ze hierop uit was. Zij ging naar het wasbekken om kleding te wassen voor een potentieel huwelijk, maar uiteindelijk redt ze Odysseus.

De Jong (2001) merkt op dat de schrijver ons wel laat weten wat de intenties van Athena zijn (vers 112-114), maar dat er nergens wordt gezegd dat Athena ook daadwerkelijk het misgooien van de bal en het gillen van de meisjes veroorzaakt. Dit kan men wel zo tussen de regels door lezen, zegt De Jong.⁶⁹ Uiteindelijk wordt Odysseus door het gillen van de meisjes gewekt.

In het geval van Nausikaä hierboven, werd zij in het begin aangespoord door Athena. Maar zij zou, op louter die aansporing afgaand, alleen kleding hebben gewassen. Athena bedenkt dan dat Odysseus wakker zou worden en het meisje zijn gids naar haar stad zou zijn.⁷⁰

Vrouwelijk figuur neemt initiatief, maar zonder plottwist

Maar er zijn ook vrouwen die initiatief nemen zonder een plottwist teweeg te brengen. Dit is mijns inziens ook de moeite van het behandelen waard, omdat in de oudheid vrouwen een meer onderdanige rol hadden. Doordat vrouwen zelf initiatief nemen, wordt ook weer hun belangrijke rol in dit epos behandeld.

Het voorbeeld dat ik hierbij wil behandelen, is het geval van Helena, in het vierde boek van de *Odyssee*, wanneer Telemachos en Peisistratos bij Menelaos aankomen. Zij gooit op eigen initiatief een kruid in de wijn die de mannen drinken, waardoor zij niet meer zullen

⁶⁹ De Jong (2001), p.157. 'Athena does not herself wake up Odysseus, but the narratees may suppose that it is she who makes one of the servants throw badly, which creates the shouting which wakes up Odysseus.'

⁷⁰ Hom., *Od.* 6,114-115.

huilen of treuren. Dit leidt niet meteen tot een plottwist, maar het is wel opmerkelijk dat ze dit zelf bedenkt: dit wordt haar niet door bijvoorbeeld een godheid ingegeven.

Ik heb in dit hoofdstuk getracht het vrouwelijk initiatief en een eventuele daaropvolgende plottwist in te delen in vier categorieën:

- Vrouwelijke figuur veroorzaakt plottwist, als zichzelf;
- Vrouwelijke figuur veroorzaakt plottwist, in vermomming;
- Vrouwelijke figuur zorgt ervoor dat een ander een plottwist veroorzaakt;
- Vrouwelijk figuur instigeert plottwist, zonder het zelf van plan te zijn;
- Vrouwelijk figuur neemt initiatief, maar zonder plottwist

Opvallend daarbij is dat het in de meeste gevallen Athena betreft. Zij is dan wel een godheid, maar wel een vrouwelijke figuur. Maar niet alleen een godheid neemt initiatieven: ook sterfelijke vrouwen nemen initiatieven. Ik heb niet alle gevallen behandeld en er zijn ook gevallen waarin een andere vrouwelijke figuur een belangrijke gebeurtenis beïnvloedt, zonder dat het meteen een plottwist met zich meebrengt.

Vrouwelijke figuren hebben een zeer belangrijke rol en dat wordt ook door de auteur niet onder stoelen of banken gestoken. Vaak gaat een tussenkomst van een vrouw gepaard met lange beschrijvingen en aankondigingen vooraf. Nu we deze sekse bekeken hebben, is het tijd om ons te richten op het andere geslacht. Hebben de mannen net zo'n grote rol als de vrouwen?

Hoofdstuk 3 – belangrijkste mannelijke initiatieven

Na een aantal voorbeelden van vrouwelijk initiatief, al dan niet met een plotwisseling ten gevolge, is het interessant om te kijken naar wat de mannen doen in de *Odyssee*.⁷¹ Want wat doen zij dat er ook echt toe doet? Wat is de uitwerking van hun daden? Om dit duidelijk te maken zal ik de gevallen van mannelijk initiatief opdelen in twee categorieën, namelijk met een positieve en negatieve uitkomst, omdat hier toch wel een duidelijk verschil in zit.

Mannelijk initiatief met een negatieve uitkomst

Meteen in de godenvergadering aan het begin van het eerste boek komt er een mannelijk figuur aan bod, die zijn eigen beslissing neemt. Zeus is gedachtig aan Aigisthos, die vermoord is door Orestes. De oppergod maakt meteen duidelijk dat sterfelijken vaak de goden de schuld geven, maar dat hun ellende wordt veroorzaakt door eigen moedwil.

Odyssee 1,32-41

“ὦ πόποι, οἶον δὴ νῦ θεοὺς βροτοὶ αἰτιῶνται.
ἐξ ἡμέων γάρ φασι κάκ' ἔμμεναι· οἱ δὲ καὶ αὐτοὶ
σφῆσιν ἀτασθαλίησιν ὑπὲρ μόρον ἄλγε' ἔχουσιν,
ὡς καὶ νῦν Αἴγισθος ὑπὲρ μόρον Ἀτρεΐδαο
γῆμ' ἄλοχον μνηστήν, τὸν δ' ἔκτανε νοστήσαντα,
εἰδὼς αἰπὸν ὄλεθρον· ἐπεὶ πρό οἱ εἶπομεν ἡμεῖς,
Ἑρμείαν πέμψαντες, εὐσκοπον ἀργειφόντην,
μήτ' αὐτὸν κτείνειν μήτε μνάσθαι ἄκοιτιν·
ἐκ γὰρ Ὀρέσταιο τίσις ἔσσεται Ἀτρεΐδαο,
ὀππότε' ἂν ἠβήσῃ καὶ ἦς ἰμείρεται αἴης.

*O wee, zoals nu dan de stervelingen de goden beschuldigen,
want zij zeggen dat vanuit ons er rampen zijn, maar ook zij zelf
door hun eigen roekeloze daden, in strijd met het lot, hebben ze smarten,
zoals ook nu Aigisthos, die, in strijd met het lot, de van de Atrëide
door velen begeerde echtgenote huwde, hem doodde nadat hij was thuisgekomen,
het steile verderf kennende, want voorheen hebben wij hem gezegd,
door Hermes te zenden, de scherpziende Argosdoder,*

⁷¹ De volledige lijst met gevallen van mannelijke interventie is in Appendix 2 opgenomen.

*niet hem te doden, noch diens echtgenote tot vrouw te begeren:
want vanuit Orestes zal er wraak zijn wegens de Atreïde,
wanneer hij volwassen zal zijn en naar zijn vaderland zal verlangen.*

Zeus benadrukt in zijn speech dat de goden Aigisthos hadden gewaarschuwd het niet te doen, maar toch doet hij het.⁷² Hij haalt zich het kwaad zelf op de hals. Volgens Zeus is dit kenmerkend voor de acties die mensen zelf uitvoeren: wanneer zij in strijd met het lot handelen, zal het voor hen niet goed aflopen, zeker niet wanneer een godheid hun heeft afgeraden zo te handelen.

De Jong (2001) bespreekt deze passage zeer uitgebreid. Het is allereerst, zo stelt zij, een verrassende opening, omdat het niet over Odysseus gaat. Dit stuk over Aigisthos wordt aangehaald ter moralisatie: dit is een strategie van de schrijver om de bloedige slachting van Odysseus op de vrijers, die later in het epos volgt, acceptabel te maken. Namelijk, zo stelt De Jong, is dit verhaal over *nostos* een belangrijk punt waaruit we vergelijkingen kunnen halen.⁷³ Zo is Agamemnon de parallel van Odysseus, Klytaimnestra van Penelope, Orestes van Telemachos en Aigisthos van de vrijers in het paleis van Odysseus. Het overkomt Agamemnon/Odysseus, hij kan er niets aan doen; Klytaimnestra/Penelope is de vrouw die begeerd wordt; Orestes/Telemachos is degene die wraak wil nemen op Aigisthos/de vrijers, die de vrouw huwt of wil(len) huwen.⁷⁴ In dit verhaal is het gerechtvaardigd dat de vrijer gedood wordt, omdat hij ook de eigenlijke man van de vrouw doodt. Zo ver zal het in de *Odyssee* niet komen, maar de situatie is zo gelijkend, dat de moord op de vrijers hiermee gerechtvaardigd wordt.

Ook de hoofdpersoon van het epos, Odysseus, neemt zelf beslissingen. Eén daarvan is wanneer hij besluit het oog van Polyphemos uit te steken. Dit wordt al kort in het eerste boek genoemd wanneer Athena het verhaal van de held samenvat,⁷⁵ maar wordt uitgebreid door Odysseus besproken wanneer hij over zijn omzwervingen vertelt bij de Phaiaken. Hij en zijn makkers, zo vertelt hij, hebben aangelegd. In de buurt van het eiland van de Cyclopen. Er is daar genoeg eten voor hen, maar toch besluit Odysseus om op onderzoek uit te gaan uit nieuwsgierigheid, om te kijken van wat voor aard de bewoners van het eiland zijn.⁷⁶ Daar

⁷² Het doden van Agamemnon en het vrijen van diens vrouw. Hom., *Od.* 1,37-39.

⁷³ De Jong (2001), p. 12-13.

⁷⁴ De Jong (2001), p. 12-13.

⁷⁵ Hom., *Od.* 1,69.

⁷⁶ Hom., *Od.* 9,172-176.

vinden ze een enorme grot. Meteen zien ze dat er een reus moet wonen, maar Odysseus deinst niet terug. Ze komen in de grot van Polyphemos en zien allerlei voedsel. De makkers zeggen dan dat het hen verstandig lijkt wat kaas te pakken en later wat bokken en lammeren, maar daarna echt weg te gaan. Odysseus luisterde niet, maar zegt tegen de Phaiaken dat hij dat wel had moeten doen:

Odyssee 9,224-230

ἔνθ' ἐμὲ μὲν πρότισθ' ἔταροι λίσσοντ' ἐπέεσσι
τυρῶν αἰνυμένους ἰέναι πάλιν, αὐτὰρ ἔπειτα
καρπαλίμως ἐπὶ νῆα θοὴν ἐρίφους τε καὶ ἄρνας
σηκῶν ἐξελάσαντας ἐπιπλεῖν ἄλμυρὸν ὕδωρ·
ἄλλ' ἐγὼ οὐ πιθόμην, ἦ τ' ἂν πολὺ κέρδιον ἦεν,
ᾧ φρ' αὐτόν τε ἴδοιμι, καὶ εἴ μοι ξείνια δοίη.
οὐδ' ἄρ' ἔμελλ' ἐτάροισι φανεῖς ἐρατεινὸς ἔσεσθαι.

*Toen dan eerst smeeften mijn makkers met woorden,
terwijl we van de kazen namen, weer te gaan en vervolgens
snel op het schelle schip, na zowel bokjes als lammeren
uit hun kooien te hebben gedreven, het zilte water te bevaren:
maar ik werd niet overtuigd, – waarlijk, dat zou veel beter zijn geweest, –
opdat ik hem zou zien, en of hij aan mij vreemdelingengeschenken zou geven.
Maar niet zou hij voor mijn vrienden lieflijk zijn bij verschijnen.*

Zijn makkers vertrouwden het vooraf al niet: zij wilden meteen weer terug naar huis gaan na wat eten gestolen te hebben. Odysseus wil blijven, wat uiteindelijk ervoor zorgt dat hij niet meer snel naar huis zal keren. In de grot van Polyphemos namelijk, nadat ze door de reus zijn opgesloten, worden de makkers van Odysseus één voor één tot maaltijd voor de Cycloop, gelukkig niet allemaal. Maar Odysseus zou niet bekend staan als een sluwe 'listenvlechter', als hij niet ook hier een oplossing voor bedenkt. Hij zorgt dat de Cycloop hem leert kennen als Niemand en dit zal uiteindelijk de redding zijn voor hem en een aantal makkers. Ze voeren Polyphemos dronken en steken zijn ene oog uit: de Cycloop moet zijn kudde uitlaten en opent de deur van zijn grot. Omdat Polyphemos alleen maar kan zeggen dat Niemand hem verblind heeft, komen de andere Cyclopen ook niet kijken wat er aan de hand is. Op deze manier zorgt Odysseus ervoor dat nog een deel van zijn makkers, naast zichzelf, gespaard blijft.

Maar door het uitsteken van het oog van Polyphemos, die een zoon is van de zee-god Poseidon, haalt hij diens woede op de hals en zal zijn reis terug naar huis een stuk moeilijker verlopen. Had hij naar zijn makers geluisterd en was hij gelijk doorgevaren, hadden al zijn makers dit avontuur overleefd en was hij waarschijnlijk ook eerder thuis geweest. Zijn makers willen namelijk wat voedsel mee te nemen en terug te gaan, maar Odysseus wil de bewoner van de grot zien in de hoop dat ze wat gastgeschenken zouden krijgen.⁷⁷

In haar *Narratological Commentary on the Odyssey* (2001) bespreekt De Jong deze passage. Waarom wil Odysseus per se de Cycloop ontmoeten? Bijvoorbeeld omdat hij een held is en zich ook zo wil gedragen, acht hij het niet juist om zomaar te stelen. Hij wil als gast verwelkomd worden en gastgeschenken in ontvangst nemen. Bovendien toont hij zich een held in zijn noodlottige snoeven op zijn overwinning vanaf het schip: omdat hij dan zijn echt naam geeft, kan de Cycloop hem bij zijn vader Poseidon vervloeken. Dat dit uiteindelijk kwaad met zich meebrengt, is volgens De Jong de problematische botsing in de heroïsche code.⁷⁸

Maar ook de makers, die eerder zo verstandig leken door te zeggen weg te willen gaan bij Polyphemos, nemen het initiatief en maken fouten. In de eerste verzen van de *Odyssee* worden zij *νήπιοι*, dwazen, genoemd en deze benaming doen ze ook eer aan in het tiende boek. Odysseus en zijn makers komen aan bij koning Aiolos, de god van de winden. Om hun terugreis te bespoedigen, vangt hij alle ongunstige winden in een zak en deze neemt Odysseus mee op zijn schip. Wanneer ze hun bestemming hebben bereikt, zou hij de winden weer moeten loslaten. Odysseus vertelt hierover echter niets tegen de makers en doet wat geheimzinnig. Zijn vrienden denken dat er veel geschenken in de zak zitten en dat zij hier niets van zullen krijgen. Hierop besluiten de makers de zak te openen, wanneer Odysseus in een diepe slaap is verzonken. Alle ongunstige winden ontsnappen en ze worden weggedreven van hun vaderland:

Odyssee 10,46-47

Ἦς ἔφασαν, βουλή δὲ κακὴ νίκησεν ἐταίρων·

ἄσκον μὲν λῦσαν, ἄνεμοι δ' ἐκ πάντες ὄρουσαν,

Zo spraken zij, en het slechte plan overwon de makers:

zij maakten de zak open, en alle winden vlogen eruit,

⁷⁷ Hom., *Od.* 9,224-227.

⁷⁸ De Jong (2001), p.238-239.

De makkers zijn hier schuldig aan het vertragen van hun reis, maar Odysseus op zijn beurt had dit kunnen voorkomen: als hij de makkers had verteld van het geschenk van Aiolos, was er niets aan de hand geweest. Dit was zijn eigen beslissing waarmee hij weer zijn thuiskomst uitstelt en daarna de beslissing van de makkers: hijzelf wilde op het eiland van Polyphemos blijven, de makkers maken de zak van Aiolos met de ongunstige winden open. Hij wil daarna weer om hulp vragen bij Aiolos, maar die jaagt hem weg omdat hij zegt dat het hem niet geoorloofd is iemand te helpen die gehaat is bij de goden.⁷⁹

Odysseus vertelt dit verhaal aan de Phaiaken om ervoor te zorgen dat hij ook bij hen geschenken zal krijgen. Immers, als zijn makkers ervanuit gaan dat hij overal, en dus ook van Aiolos, geschenken krijgt, zijn de Phaiaken meer geneigd hem wat te geven, stelt De Jong.⁸⁰

Een soortgelijke, domme actie van één van de makkers is de actie van Eurylochos met de runderen van Helios. Odysseus waarschuwt de makkers om de runderen met rust te laten, omdat ze van een god zijn. Als ze een rund schaden, zal het niet goed met hen aflopen. Het is ook niet nodig om dit te doen, want er is genoeg te eten en te drinken in het schip.⁸¹

Aanvankelijk raakt de voorraad op en zijn er geen gunstige winden om hen van het eiland af te halen.⁸²

Eurylochos, wanneer Odysseus in slaap is gevallen, jut⁸³ de anderen op om toch een rund te slachten. Hij beargumenteert dat hij liever niet van honger sterft en een dood in de golven voor lief neemt, als hij toch niet meer terug kan keren naar huis.⁸⁴

Mannelijk initiatief met een positieve uitkomst

Tijdens hun tocht, terug naar Ithaka, varen Odysseus en zijn makkers langs het eiland Aiaia, waar de nimf Kirke woont. Odysseus verdeelt zijn mannen in twee groepen, aangevoerd door zichzelf en door Eurylochos, en het lot bepaalt dat de groep onder leiding van Eurylochos het eiland moet gaan verkennen. De makkers zijn nieuwsgierig en gaan naar Kirke toe, maar Eurylochos vermoedt bedrog en blijft op een afstand. Heel verstandig, want de makkers die naar de nimf toe gingen, worden door tovermiddelen in dieren veranderd. Eurylochos ziet dit

⁷⁹ Hom., *Od.* 10,72-75.

⁸⁰ De Jong (2001), p. 252.

⁸¹ Hom., *Od.* 12,320-324.

⁸² Hom., *Od.* 12,329.

⁸³ Hom., *Od.* 12,340-351.

⁸⁴ Hom., *Od.* 12,341-342.

aan en gaat terug naar Odysseus om dit te vertellen. Odysseus gaat meteen op pad om zijn makkers te redden. Onderweg komt de godheid Hermes hem helpen. Dit initiatief is belangrijk voor het verloop van het verhaal. De god geeft Odysseus het kruid moly, waardoor hij immuun is voor de tovermiddelen van Kirke.

Odyssee 10,302-306

Ἦς ἄρα φωνήσας πόρε φάρμακον ἀργειφόντης
ἐκ γαίης ἐρύσας, καί μοι φύσιν αὐτοῦ ἔδειξε.
ρίζη μὲν μέλαν ἔσκε, γάλακτι δὲ εἴκελον ἄνθος·
μῶλυ δὲ μιν καλέουσι θεοί· χαλεπὸν δέ τ' ὀρύσσειν
ἀνδράσι γε θνητοῖσι· θεοὶ δὲ τε πάντα δύνανται.

*Zo dus, nadat hij had gesproken, gaf de Argusdoder het kruid,
nadat hij het uit de grond had getrokken, en toonde aan mij de natuur ervan.
Het was zwart bij de wortel, en de bloem gelijkend op melk:
maar de goden noemen het moly: en het is moeilijk uit te rukken
voor de sterfelijke mensen; maar de goden kunnen alles.*

Vervolgens praat Odysseus met Kirke en overtuigt haar zijn makkers terug te veranderen. Uiteindelijk blijven ze een jaar bij Kirke op haar eiland. Dan gebeurt er, mijns inziens, iets zeer belangrijks, wat het plot van de *Odyssee* drastisch verandert. Als hier namelijk niets zou gebeuren, zouden Odysseus en zijn makkers nog jaren bij Kirke op het eiland blijven. De nimf is verliefd geworden op de held en de makkers hebben hier ook een prima leven. Maar de makkers willen na een jaar toch naar huis en melden dit aan Odysseus. Opvallend is, hoewel dit één van de belangrijkste plottwists in de *Odyssee* is, dat het maar heel kort wordt aangestipt en dat ook niet de namen van de makkers die Odysseus toespreken, worden genoemd.

Odyssee 10,469-474

ἀλλ' ὅτε δή ῥ' ἐνιαυτὸς ἔην, περὶ δ' ἔτραπον ὄραι,
μηνῶν φθινόντων, περὶ δ' ἤματα μακρὰ τελέσθη,
καὶ τότε μ' ἐκκαλέσαντες ἔφαν ἐρήρες ἐταῖροι·
“Δαιμόνι, ἦδη νῦν μιμήσκεο πατρίδος αἴης,
εἴ τοι θέσφατόν ἐστι σαωθῆναι καὶ ἰκέσθαι
οἶκον εὐκτίμενον καὶ σὴν ἐς πατρίδα γαῖαν.”

*Maar toen het jaar er was, en de jaargetijden hun kring voltooiden
terwijl de maanden voorbijgingen, en de lange dagen voltooid waren,
toen, nadat ze me naar buiten hadden geroepen, zeiden mijn trouwe makers:
'verdwaasde, denkt juist op dit ogenblik aan je vaderland,
als het voor jou geschikt is jezelf in veiligheid te brengen en terug te keren
naar je welgebouwde huis en naar jouw vaderland.'*

De makers opperen hier naar huis te gaan en Odysseus handelt hier ook naar.

Wanneer Odysseus weer op Ithaka is en zich in zijn paleis bevindt temidden van de vrijers, heeft Telemachos een idee. Hij roept de zwijnenhoeder bij zich om aan Odysseus wat brood en vlees te geven en hem te zeggen dan te gaan bedelen bij de vrijers.

Odyssee 17,342-347

Τηλέμαχος δ' ἐπὶ οἷ καλέσας προσέειπε συβώτην,
ἄρτον τ' οὔλον ἐλὼν περικαλλέος ἐκ κανέοιο
καὶ κρέας, ὥς οἱ χεῖρες ἐχάνδανον ἀμφιβαλόντι·
“δὸς τῷ ξείνῳ ταῦτα φέρων αὐτόν τε κέλευε
αἰτίξειν μάλα πάντας ἐποικόμενον μνηστῆρας·
αἰδῶς δ' οὐκ ἀγαθὴ κεχρημένῳ ἀνδρὶ παρεῖναι.”

*En Telemachos sprak de zwijnhoeder toe, nadat hij hem bij zich had geroepen,
en nadat hij een heel brood uit een zeer mooi mandje had genomen
en vlees, zoveel als zijn handen konden bevatten in een greep:
"geef dit aan de vreemdeling terwijl je het draagt en beveel hem
uitgebreid te bedelen terwijl hij alle vrijers afgaat;
want het is niet goed dat schaamte optreedt bij een gebrek hebbende man."*

Odysseus eet het allemaal op en dan komt Athena naar hem toe en spoort hem ook aan om te gaan bedelen, zoals Telemachos hem ook al via de zwijnenhoeder had gevraagd. Het is opvallend dat de interventie van een vrouwelijke figuur als Athena (weer) nodig is om de woorden van Telemachos kracht bij te zetten en het plot de gewenste twist te geven.

Doordat Telemachos geïnteresseerd was in de bedelaar, spreken de andere vrijers over hem en daagt Antinoös hem uit, waardoor de bedelaar ook opvalt bij Penelope. Zij heeft medelijden met hem en zou hem graag willen spreken, omdat hij veel gezworven heeft en

misschien iets gehoord zou kunnen hebben over Odysseus.⁸⁵ Zo heeft Telemachos er dus, nadat Athena Odysseus heeft aangespoord om te bedelen bij de vrijers, voor gezorgd dat de bedelaar zo opviel bij Penelope en dat zij met hem wilde praten.

Met deze voorbeelden heb ik duidelijk willen maken wat het initiatief van de mannen inhoudt en wat het effect hiervan is. Opvallend is, dat er meer gevallen zijn dat het fout gaat, nadat een sterfelijke man iets heeft bedacht. Odysseus pleit zichzelf soms ook vrij van alle schuld.

Wanneer er iets gebeurt wat wél positief is voor de ontwikkeling van de plot en de terugkeer van de mannen, wordt dat maar heel kort aangegeven. Je zou er bijna overheen lezen! Nu is het belangrijk de soorten initiatief van respectievelijk de mannen en de vrouwen, en het belang daarvan, te vergelijken en hieruit een conclusie te trekken.

⁸⁵ Hom., *Od.* 17,508-511.

Conclusie

Na de vele lessen en colleges over de *Odyssee*, wilde ik mij er toch verder in verdiepen. Veel onderzoekers menen dat de *Odyssee* een ‘vrouwenepos’ is en de *Ilias* meer een ‘mannenepos’, dit vond ik wel interessant om wat verder te onderzoeken. Ik heb mij hiervoor alleen toegespitst op de *Odyssee*, omdat dat een epos is waarin vooral de vrouwen een beduidendere rol zouden spelen en dat is, gezien de vele mannelijke hoofdrollen in andere epen en geschriften, bijzonder.

Nadat ik eerst in mijn *status quaestionis* heb gekeken naar wat er tot nu toe is geschreven over de verschillen in de rollen van vrouwen en mannen en vervolgens een aantal initiatieven van vrouwelijke en mannelijke figuren en de aflopen daarvan heb onderzocht, durf ik nu wel een voorzichtige conclusie te trekken: de rol van de vrouw is in dit epos inderdaad groter dan de rol van de man. Hoe groot de rol van de vrouw is, hangt ook samen met het aantal plottwist dat veroorzaakt wordt door hen. Vrouwen nemen veel initiatief, veelal zijn hun initiatiefnemingen ook met goede afloop voor Odysseus en zijn tocht naar huis.

Hiervoor heb ik wat initiatieven onderzocht. De grote rol van de vrouw wordt al meteen aan het begin van het epos duidelijk. In de godenvergadering denkt Zeus namelijk aan Aigisthos en wil hij het over hem gaan hebben, maar Athena (een vrouwelijke godin!) steekt hier een stokje voor: haar hart wordt namelijk verscheurt door de schandere en ongelukkige Odysseus. Zij zegt dat het verderf hem toekomt, Odysseus daarentegen is aan het lijden. Dit is dus al meteen een plottwist veroorzaakt door een vrouwelijke figuur. Als zij dit niet had gedaan, hadden de goden het verderf over Aigisthos gehad en zou Odysseus misschien helemaal niet teruggekeerd zijn naar zijn paleis, vrouw en zoon.

Athena zorgt wel vaker voor een plottwist met een goede afloop voor Odysseus en zijn terugreis, ook wanneer Poseidon vertoornd is op Odysseus vanwege het uitsteken van het enige oog van zijn zoon en daarom de zee onstuimig maakt voor Odysseus. Athena kalmeert de zee en de winden waardoor Odysseus aanspoelt bij de Phaiaken en ontkomt aan de dood.⁸⁶ Dit doet Athena als godin.

Ze komt Odysseus ook nog te hulp vermomd als een ander. Ze komt namelijk als een vorst van de Taphiërs, Mentès, in de droom van Odysseus’ zoon, Telemachos. Hij wordt door Athena, in gedaante van Mentès, aangespoord om de vrijers te verdrijven.⁸⁷ Door deze

⁸⁶ Hom., *Od.* 5.382-387.

⁸⁷ Hom., *Od.* 1.294-296.

verschijning in de droom van de zoon van Odysseus, komt ze niet direct Odysseus te hulp. Ze helpt Odysseus via Telemachos. Hierdoor wordt hij aangespoord en durft hij ook meer. Ook vermomd als een ander komt ze in de slaap van Nausikaä, de dochter van de koning van de Phaiaken, en spreekt ze het meisje toe en geeft ze haar een opdracht. Hierdoor vindt Nausikaä de aangespoelde Odysseus en helpt ze hem. Door de grote rol van Athena, een vrouwelijke godin, komt de vrouw(elijke figuur) ook als belangrijker in beeld.

Vrouwelijke figuren, vooral Athena, zorgen er ook voor dat een ander een plottwist veroorzaakt. Bijvoorbeeld na de godenvergadering stuurt ze Hermes naar Ogygia, het eiland waar Odysseus vastzit. Door de taak die ze aan Hermes meegeeft, laat Kalypso Odysseus gaan en kan hij zijn reis naar huis vervolgen.

Toch zijn er ook vrouwen die een plottwist veroorzaken, zonder dat zelf van plan te zijn geweest. Wanneer bijvoorbeeld Nausikaä met meisjes kleding gaat wassen om daar Odysseus te kunnen helpen, ligt Odysseus nog verscholen achter wat bosjes. Na het wassen gaan ze een balspel spelen. Eén van de meisjes mist de bal en de bal komt terecht in een kolk. De meisjes slaken luid kreten en hierdoor wordt Odysseus wakker en gaat hij af op de meisjes. De plottwist hier, zonder dat Nausikaä het doorheeft, is dus het missen van de bal waardoor de meisjes gillen en Odysseus ontwaakt. Hier wordt de plottwist bedacht door een vrouwelijke figuur en ook uitgevoerd door een vrouwelijke figuur.

Concluderend kun je dus stellen dat de vrouwelijke initiatieven in het algemeen positief zijn voor de thuiskomst van Odysseus. De meeste vrouwen zorgen ervoor dat Odysseus zijn reis vervolgt en dat hij goed thuiskomt.

Mannen instigeren ook, maar in vergelijking met vrouwen toch relatief weinig. Daarom kon ik ook maar twee categorieën maken, een van mannelijk initiatief met een negatieve uitkomst en een van mannelijk initiatief met een positieve uitkomst. Een initiatief van een man met een deels negatieve uitkomst is het besluit van Odysseus om het ene oog van de Cycloop Polyphemos uit te steken. Omdat de Cycloop een zoon is van Poseidon, de zee-god, is Poseidon woedend en zorgt hij ervoor dat de terugreis van Odysseus bemoeilijkt wordt. Dit had Odysseus natuurlijk niet gedacht, dan had hij wel wat voorzichtiger gedaan met de Cycloop.

Nog een mannelijk initiatief met negatieve uitkomst is het initiatief dat de makkers van Odysseus nemen om de zak die Odysseus heeft gekregen van koning Aiolos, god van de winden, te openen. Odysseus heeft er een beetje geheimzinnig over gedaan en de makkers denken dat er allerlei geschenken in de zak zitten en dat Odysseus hun daar niets van wil

geven. Maar koning Aiolos had hier alle ongunstige winden in gestopt om hun reis te bespoedigen. De makkers zijn hier dus schuldig aan het vertragen van hun reis terug naar Ithaka. Ook al is het de fout van Odysseus om de makkers niets te zeggen over de ongunstige winden in de zak, als de makkers de zak niet hadden geopend zoals Odysseus hen gevraagd had, hadden ze hun tocht naar huis wat gemakkelijker kunnen vervolgen.

Dan maken de makkers nog een fout. Op het eiland Trinakria, waar de runderen van Helios zijn, besluiten ze er een te slachten, hoewel ze dat eigenlijk niet mochten. Maar een van de makkers jut de anderen toch op een rund te slachten. Omdat het de runderen van een godheid zijn, zal het niet goed met hen aflopen.

Toch zijn er ook enkele mannelijke initiatieven met een goede afloop. De makkers en Odysseus hebben het niet slecht bij Kirke, maar toch opperen de makkers om naar huis te gaan. Odysseus handelt hier ook naar en ze nemen hun reis naar huis weer op.

Ook Telemachos instigeert een plottwist. Wanneer Odysseus, vermomd, in het paleis op Ithaka komt, zegt Telemachos de zwijnhoeder om de vreemdeling Odysseus bij zich te roepen en hem wat brood en vlees te geven om vervolgens te gaan bedelen bij de vrijers. Odysseus handelt pas zoals de zwijnhoeder hem zei te handelen, nadat Athena hem nog een keer heeft aangespoord. Dus eigenlijk is het weer een plottwist grotendeels door een vrouw geïnstigeerd.

Ik ben uiteindelijk dan ook van mening dat de *Odyssee* meer een ‘vrouwenepos’ is, omdat vrouwen (koninginnen, godinnen, nimfen, etc.) een meer beduidende rol spelen, met name in de goede afloop van de plot. Wanneer de vrouwen minder initiatief hadden genomen, was Odysseus nooit thuisgekomen.

Bibliografie

Secundaire literatuur

Berggreen, B. & Marinatos, N, ed. (1995) *Greece & Gender*, Bergen: Norwegian Institute at Athens.

Dubisch, J. (1986) *Gender & power in rural Greece*, Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Finkelberg, M. (2011) *The Homer encyclopedia*, Chichester: Wiley-Blackwell.

Felson, N. en Slatkin, L. (2004) "Gender and Homeric Epic", in: Fowler (2004), p. 91-114.

Foley, H. P. (2005) *Women in Ancient Epic*, in: Foley (2005), p. 105-118

Foley, J.M, ed. (2005) *A Companion to Ancient Epic*, Chichester: Wiley-Blackwell.

Fowler, R., ed. (2004) *The Cambridge companion to Homer*, Cambridge: Cambridge University Press.

Heitman, R. (2005) *Taking her seriously: Penelopa & the Plot of Homer's Odyssey*, Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.

Herzfeld, M. (1986) "Within and without: The category of 'female' in the ethnography of modern Greece", in: Dubisch (1986), p. 215-233.

De Jong, I. (2001) *A narratological commentary on the Odyssey*, Cambridge: Cambridge University Press.

Kearns, E. (2004) "The Gods in the Homeric epics", in: Fowler (2004), p. 59-73.

Lateur, P. (2016) *Odysee. Een zwerver komt thuis – Homeros*, Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Genneep.

Llewellyn-Jones, L. (2011) "Honour", in: Finkelberg (2011), p. 367-369.

Lyons, D. (2011) "Women", in: Finkelberg (2011), p. 939-940.

Mehler, J. (1968) *Mehler woordenboek op de gedichten van Homèros*, 's Gravenhage: Nijgh & Van Ditmar.

Müller, M. (1966) *Athene als göttliche Helferin in der Odyssee*, Heidelberg: Winter.

Murnaghan, S. (1986) "Penelope's Agnoia: Knowledge, Power and Gender in the Odyssey", herdrukt in: Doherty (2009), p. 241-246.

Osborne, R. (2004) "Homer's society", in: Fowler (2004), p. 206-219.

Pomeroy, S. (1975) *Goddesses, Whores, Wives, and Slaves: Women in Classical Antiquity*, New York: Schocken Books.

Pucci, P. (1998) *The song of the sirens*, Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers.

Schwartz, M.A. (1989) *Homerus Odyssee*, Amsterdam: Atheneum-Polak & Van Gennep.

Slatkin, L.M. (2005) "Homer's Odyssey", in: Foley (2005), p. 315-329.

Tekstedities

Allen, T.W. (1913) *Homeri Opera, Odysseae*, 2 vols. 2nd edition, Oxford: Clarendon Press.

Appendix 1

VROUWELIJKE INTERVENTIE

- Vrouwelijke figuur veroorzaakt zelf plottwist, als zichzelf

Muze kiest onderwerp. – *Od.* 1,10

Kalypso houdt Odysseus vast en zorgt dat hij niet volgens plan naar huis kan. – *Od.* 1,14 & *Od.* 4,557-558

Athena zorgt dat de godenvergadering over Odysseus gaat en niet, zoals Zeus wilde, over een ander. Zeus luistert naar Athena. – *Od.* 1,48

Athena zegt dat de goden moeten handelen in plaats van praten en ze stuurt Hermes. – *Od.* 1,84

Penelope zegt Phemios een ander lied te zingen. – *Od.* 1,337-344

Penelope hoeft nog niet te trouwen door haar list met het weefgetouw. – *Od.* 2,96-105

Een dienstvrouw verraadt Penelopes list. – *Od.* 2,106-109

Athena bedwelmt de vrijers. – *Od.* 2,395

Athena geeft Telemachos zelfvertrouwen om naar zijn vader te vragen. – *Od.* 3,76

Helena gooit wat in de wijn. – *Od.* 4,219-221

Aphrodite is de schuldige van het feit dat Helena mee ging naar Troje. – *Od.* 4,261

Kalypso heeft Odysseus gered. – *Od.* 5,130

Ino vindt Odysseus en zegt hem wat te doen. – *Od.* 5,342-350

Athena maakt de zee rustig zodat Odysseus naar de Phaiaken kan komen. – *Od.* 5,382-385

Athena zorgt dat Odysseus zich vastpakt en niet verdrinkt. – *Od.* 5,428

(Nausikaä geeft Odysseus orders hoe de stad binnen te komen, 'sla de koning over en ga naar de koningin!' – *Od.* 6,310-311)

Athena vermomt Odysseus en loodst Odysseus de stad van de Phaiaken binnen. – *Od.* 7,14-17

Athena herinnert hem er weer aan dat hij eerst naar de koningin moet gaan. – *Od.* 7,53

Athena zal beslissen of Odysseus naar huis gaat. – *Od.* 7,75-77

Arete herkent haar zoons kleding. → Odysseus vertelt zijn verhaal. – *Od.* 7,234

(Kirke geeft orders. – *Od.* 10,488-495)

Kirke zegt dat ze Odysseus een keuze geeft en draagt hem dan toch op om via Skylla te gaan. – *Od.* 12,108-110

(Athena maakt Ithaka onherkenbaar voor Odysseus. – *Od.* 13,189-191)

(Athena heeft allen voorbereid op Odysseus. – *Od.* 13,302-310)

Athena gaat naar Telemachos om hem te waarschuwen dat hij naar huis moet gaan. – *Od.* 15,1-3

Athena spoort Odysseus aan om brood rond te brengen, ook al heeft Telemachos dat al tegen hem gezegd. – *Od.* 17,360-363

Penelope beslist dat ze Odysseus wil uithoren. – *Od.* 19,91-95

Athena zorgt dat Odysseus onbekend blijft voor Penelope. – *Od.* 19,476-479

Athena brengt Penelope op het idee voor de wedstrijd met de boog. – *Od.* 21,1-4

Athena zorgt ervoor dat Odysseus ongeschonden blijft. – *Od.* 22,256-260

- Vrouwelijke figuur veroorzaakt zelf plottwist, in vermomming

Athena gaat als Mentos naar Telemachos om hem aan te sporen zijn vader te zoeken. – *Od.* 1

Athena zegt als Mentos dat Telemachos de vrijers moet verdrijven. – *Od.* 1

Athena geeft als Mentos hoop aan Telemachos en spoort hem aan om toch te gaan. – *Od.* 1

Athena regelt mannen en een schip en vertelt dit als Mentor aan Telemachos. – *Od.* 2

Athena gaat als Mentor/een zeearend de mannen op het schip bijpraten. – *Od.* 3

- **Vrouwelijke figuur zorgt dat een ander een plottwist veroorzaakt**

Athena (als Mentos) zegt tegen Telemachos dat hij de baas is, waarop hij tegen Penelope in gaat. – *Od.* 1,269-270

Athena maakt een drogbeeld van Iphthime en zendt dat naar Penelope om te zeggen dat Odysseus leeft. – *Od.* 4,795-836

Athena spoort Zeus aan zodat die Hermes aanspoort naar Kalypso te gaan en haar aanspoort Odysseus te laten gaan. – *Od.* 5,7-148

Kalypso spoort Odysseus aan een vlot te bouwen. – *Od.* 5,162-163

Athena gaat als vriendin naar Nausikaä om te zorgen dat zij Odysseus gaat redden. – *Od.* 6,20-40

Athena laat de meisjes gillen zodat Odysseus wakker wordt. – *Od.* 6,12-14

Athena geeft Nausikaä moed, anders was Odysseus niet gered. – *Od.* 6,139-140

Athena komt naar Odysseus en zegt zich te onthullen aan Telemachos. – *Od.* 16,167-171

Appendix 2

MANNELIJKE INTERVENTIE

- Mannelijke figuur veroorzaakt plottwist

Odysseus steekt het oog van Polyphemos uit en haalt zich dus zelf de toorn van Poseidon op de hals. – *Od.* 1,68-71

Telemachos gaat tegen Penelope in en zegt dat hij hier de baas is. – *Od.* 1,346-360

Odysseus zorgt dat ze niet ontdekt worden in het paard van Troje. – *Od.* 4,284

Vrijers willen Telemachos vermoorden. – *Od.* 4,700

Poseidon ziet Odysseus en onderneemt actie. – *Od.* 5,282-285

(Alkinoös beslist Odysseus morgen te ontvangen, maar Arete heeft nog niks gezegd. – *Od.* 7,186-196)

Makkers willen weg bij Polyphemos, maar Odysseus besluit te blijven en zorgt ervoor dat ze in problemen komen. – *Od.* 9,228

Odysseus bedenkt de list als Niemand. – *Od.* 9,366-367

Makkers laten ongunstige winden los en dwarsbomen de terugreis. – *Od.* 10,47

Makkers willen naar huis gaan vanaf Kirke. – *Od.* 10,472-474

Eurylochos wil toch één van Helios' runderen offeren. – *Od.* 12,343-344

Telemachos spoort Odysseus aan brood rond te brengen. – *Od.* 17,342-347

(Telemachos komt op voor Odysseus en laat zien dat hij volwassen is geworden. – *Od.* 18,61-65)

(Telemachos komt voor zichzelf op. – *Od.* 20,304-319)